

Anmeldelser

HIKUIN nr. 1. 1974. Udgivet af yngre arkæologer og etnografer på Moesgård. 96 s., ill., kr. 25.

HIKUIN nr. 2. 1975. Festskrift til Oscar Marseen. Udgivet af yngre arkæologer og etnografer på Moesgård. 230 s., ill. kr. 65.

Tidsskriftet *HIKUIN* er en nyskabelse på det kulturhistoriske bogmarked som foreløbig er udkommet med 2 numre, mens et tredje, om middelalderarkæologi, er på vej. Det er ikke tanken at tidsskriftet skal udkomme punktligt hvert år, men når redaktionen synes der er stof til et nummer – et sundt princip. Teksten er tospaltet, formatet lidt utraditionelt – bredt og lavt – mens omslaget prydes af et enkelt motiv som gentages løbende på både for og bagsiden. Begge numre er rigt illustrerede. Men lad os gå fra indpakningen til indholdet.

Bind 1 indeholder 9 artikler der dækker vidt forskellige emner, spændende fra bronzealder til middelalder. I en kort indledning af Ole Klindt Jensen kastes et blik bagud i tiden, til Køkkenmøddingkommissionen fra 1893, hvor naturvidenskab og arkæologi forenedes i udforskningen af den jægerkultur der havde frembragt affaldsdyngerne. Og der peges på behovet for en fornyelse af dette samarbejde. Kristian Kristiansen fremlægger dernæst et depotfund med kvindesmykker fra bronzealderens femte periode, fundet i en mose ved Glerup i Himmerland. De enkelte smykker og deres bæremåde beskrives. På grundlag heraf mener forfatteren at kunne fastslå at nedlægningen bestod af to kvinders personlige smyksesæt. De mulige tolkninger af sådanne depotfund diskuteres, og til slut fremlægges der en rekonstruktion af bronzealderens kvindedragt der tager udgangspunkt i de forskellige former for slid der kan iagttages på smykkerne. Derefter følger en artikel af Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup om cirkulære sværdskededopsko fra den yngre romerske jernalder med udgangspunkt i fremlæggelsen af en krigergrav fra Svennum i Vendsyssel. Det er et grundigt specialistarbejde hvor dopskoene typologiseres, deres fundkontekster gennemgås og deres oprindelse og datering diskuteres.

De resterende artikler omhandler middelalderen. Først fremlægger Jens Vellev nogle usædvanlige relikvier som blev fundet under restaureringen af Seem krikke 1900. De var indpakket i pergamentstrimler og tøjstumper og lagt i blykapsler. Da forfatteren besøgte dem i 1971 var de imidlertid meget medtagne. De blev nu bragt til konservering på Nationalmuseet, og det er resultaterne heraf som nu fremlægges. Relik-

vierne beskrives af Jens Vellev, pergamentstrimlerne af Tue Gad, go tekstilmaterialet af Else Østergård. Et smukt eksempel på videnskabeligt samarbejde og god dokumentation. Helgennavnene på pergamentstrimlerne, hvoraf flere går tilbage til 8-900 taller, tyder på at relikvierne er erhvervet i Nordtyskland, mens der blandt tekstilresterne var rester af silkestof.

Jens Vellev har også skrevet den næste artikel, omhandler fem himmerlandske kvaderstensbroer. Det er interessant læsning der munder ud i en rekonstruktion af det himmerlandske vejnet i middelalderen. Broerne er alle placeret på strategiske overgangssteder på det vejnet der forbandt de middelalderlige købstæder i Nordjylland. Også her møder vi et eksempel på godt samarbejde, idet Erik Moltke har tolket indskriften på Løvelbroen, der fortæller at den er opført på foranledning af en kong Erik, antagelig Plovpenning. Den sidste artikel i nr. 1 er skrevet af Birgit Als Hansen og omhandler middelalderlige glasmalerier, fundet gennem de sidste 20 års undersøgelser af kirkegulve. Vi får en interessant beskrivelse af håndværket bag disse glasmalerier igennem middelalderen. *HIKUIN* nr. 2 er et festskrift til Oscar Marseen på Ålborg Historiske Museum i anledning af tres års dagen, og nummeret indeholder en lang række artikler fra den store faglige vennekreds, som det vil føre for vidt at komme ind på. Men lad os se på nogle af dem.

Fra mesoliticum får vi en veldokumenteret og overskuelig fremlæggelse af en Ertebølleboplads, Vængesø på Djursland, ved Søren H. Andersen, nummerets længste artikel. Der er tale om en lille boplads fra kortvarige besøg, og små skaldynger på en 40-50 cm i diameter og en 5-10 cm tykkelse vidnede herom. Det så ud til at der havde stået en lille hytte på pladsen. Sådanne små velafgrænsede bopladsder fra Ertebøllekulturen er ikke tidligere beskrevet, og derved giver Vængesø et interessant bidrag til forståelsen af Ertebøllekulturens erhvervs- og bosætningsmønstre. Knoglerne på pladsen, bestemt af Ulrik Møhl, viser at man jagede såvel de store landdyr (vildvin, urokse), som de store havpattedyr, især storhval. Dette viser et nyt interessant træk ved Ertebøllekulturens økonomi, og det kan yderligere sættes i forbindelse med et fund gjort 800 m fra bopladsen af et hvalkranium, omgivet af skive- og trindøkser. På selve bopladsen så det ud til at de mange skiveskrabere især havde været brugt ved den videre tilberedning af havpattedyrene. Kronologisk skal pladsen placeres indenfor Ertebøllekulturen, svarende til Dyrholmen II.

Neolithicum er repræsenteret med tre artikler. Først skriver P. V. Glob om de kæmpestore jættestuer ve

Boynefloden i Irland, der tolkes som templer for frugtbarhed, og hvis ligheder med andre jættestuer i Europa diskuteres. Dernæst fremlægger Erik Johansen en hustomt fra tragtbægerkulturen, 10 meter langt og 5 meter bredt, fundet i Øster Hassing. Væggene var dybt nedgravede i en fundamentgrøft, og inde i huset løb to rækker stolper som ikke var så dybt nedgravet. Væggene var således bærende, stolperne understøttende. I gavlen fandtes en indgangsdør. Huset har visse lighedspunkter med andre mindre huse fra tragtbægerkulturen, der alle er ældre. Gennem keramikken i bopladslaget dateres Øster Hassing huset til MN 1b. Det sidste neolitiske bidrag er fra Jens Vellev, som fremlægger de samlede resultater fra ældre og yngre udgravninger af en gravhøj med oderkister ved Skringstrup i det sydlige Himmerland. Ialt fandtes der i den helt udpløjede høj rester af 17 grave, de fleste med lerkar fra slutningen af enkeltgravskulturen. Vi får herved på en interessant måde kædet de små oderkister sammen men massebegravelser i enkeltgravshøje, og forfatteren antyder at der måske kan være tale om barnegrave, idet en tilsvarende høj med mange små grave fra Malle i Nordvesthimmerland viste sig at indeholde flere barnegrave.

Fra jernalderen er der en lang række bidrag. Jens Henrik Beck skriver om nordjyske fibler fra slutningen af førromersk jernalder. Med udgangspunkt i en grundig analyse af deres typologi, datering og kulturelle tilhørsforhold, diskuteres det gamle spørgsmål om Vendsyssel modtog en indvandring fra Oderområdet på den tid. Forfatteren mener imidlertid snarere at påvirkningerne var indirekte, via Østersøerne Bornholm, Øland og Gotland. På samme tid, slutningen af førromersk jernalder, optræder en gruppe våbengrave i Jylland, og de behandles i den følgende artikel af Janni Lindeneg Nielsen. Også her kan der spores en stærk påvirkning fra Oderområdet til Vendsyssel, men hele våbengravskikken er i øvrigt et alment mellemeuropæisk fænomen, hvorfor det er vanskeligt at adskille primære og sekundære påvirkninger. Vi bliver også præsenteret for et nyt træk ved jernalderens huskonstruktion: nemlig forsænkede huse. Hustomter af denne type, som foreløbig er konstateret i Nordjylland, er blevet udgravet af Jørgen Lund, som præsenterer nogle resultater fra Overbygård i det sydlige Vendsyssel. Husene blev fundet ved en systematisk kortlægning af oldtidsminder gennem luftfotografering. Det ville være interessant at få resultaterne heraf fremlagt samlet. Det ser i øvrigt ud til at man måtte forlade landsbyen p.gr.a. sandflugt, et almindeligt fænomen i den ældre jernalder hvv skoven mange steder næsten var helt ryddet. Fra den ældre jernalders småtingsafdeling får vi tre artikler: om ildbukkene, der stadig er lige gådefulde, om legetøj og om små fedtlanper fra Nordjylland. Endelig fra slutningen af den ældre jernalder (400 e. kr.) præsenterer H. Brinck Madsen en rig nordjysk kvindegrav, hvor den døde havde en lang perlekæde om halsen, mens to fibler (sikkerhedsnåle) ved skuldrene holdt dragten sammen.

I en lille artikel fortæller Erik Moltke om ordet HIKUIN, som stod indridset på en vikingetidskam fundet ved byudgravningen i Århus. Det er et personnavn, antagelig kammens ejer, og det er endvidere angelsaksisk. Vikingetidens masker får også et par ord med på vejen af Thorkild Ramskou. Deres anvendelse kendes kun gennem en skriftlig overlevering der beskriver en julefest som vikinger deltog i i Konstantinopel, men de pryder mange af tidens genstande i ornamental udførelse.

De resterende artikler behandler middelalderen og historisk tid. Med udgangspunkt i den træfallos som blev fundet i en af sækkekasserne ved Dannevirkeudgravningen tager Inger-Lise Kolstrup fallossymbolet op og belyser dets betydning som symbol i et kulturhistorisk tværnsnit. Poul Møller gennemgår en række nyfremdragne kalkmalerier i Gudum kirke, som belyser kirkens udsmykningshistorie igennem 5-600 år, ligesom de forskellige maletraditioner bag udsmykningen diskuteres. Et interessant nyt emne, byarkæologisk topografi, tages op af Ian Kock. Ved at kombinere bytopografiske studier med historiske kilder og spredte arkæologiske vidnesbyrd kan det fastslås hvor der ved fremtidige anlægs- og byggearbejder vil være noget at hente for arkæologerne i Ålborg. Endelig berettes et sagn om hvordan den udtørrede Gårdbo sø blev dannet, der fortælles om en nordjysk spåduke, og Torben Witt slutter af med et par prislister for nordjyske glas som dækker over et fascinerende stykke tidlig industrihistorie.

For begge numre af HIKUIN gælder det, at illustrationsmaterialet er virkelig godt, langt bedre end man er vant til fra mere fagvidenskabelige publikationer. Gennem sin form og sit udstyr sigter HIKUIN mod tomrummet mellem Skalk o gKUML, og det rammer ganske godt, hvad den hidtidige succes da også viser. Emnmæssigt er der tale om spredt fægtning, måske for spredt. Det kræver at alle artikler har et alment, forståeligt præg, og her er nogle af bidragene nok for specialiserede. Fremtidige numre er imidlertid planlagt som temanumre, og det er sikkert en god idé.

Krisitan Kristiansen

Anders Gustavsson: Forskning om folkligt fromhetsliv. En analys av temat etnologin och grannvetenskaperna med särskild hänsyn till Norden. Mit einer deutschen Zusammenfassung. Småskrifter från Etnologiska Sällskapet i Lund. Lund 1976, 118 s., Sv. kr. 7,50.

Den svenske etnolog og religionsforsker Anders Gustavsson præsenterer i en nylig udkommet bog af overkommeligt format en videnskabshistorisk oversigt over de sidste 10 års forskning i Skandinavien og Tyskland på det religiøse livs område.

Den ambitiøse gennemgang giver et godt indtryk af de problemer, der har stået i centrum for forskningen

og de metoder og indfaldsvinkler, der er blevet benyttet indenfor de mange universitetsdiscipliner, som beskæftiger sig med folkelig religiøsitet og religiøs adfærd: teologi og kirkehistorie, religionssociologi og religionshistorie, religionspsykologi, etnologi, folkloristik m.v. Bogen giver således interesserende en mulighed for hurtigt at få indblik i hvordan forskellige fag i Norden har arbejdet med dette emne.

Anders Gustavsson giver et imponerende koncentrat af oplysninger fra sig. Men den kompakte fremstilling gør dog, at læsningen ikke ligefrem bliver til en nydelse. Et noget udvidet sidetal kombineret med en vis nedskæring i mængden af information, ville sikkert have ført til en knap så kortfattet og ufordøjelig form. Der er således ikke blevet plads til de refererede forskeres fulde navne, men læseren må nøjes med efternavn og forbogstav, hvilket forringer den ellers udmærkede litteraturlistes bibliografiske værdi. Bogens titel kan vel heller ikke siges at være helt mundret. »Folkligt fromhetsliv« er en betegnelse, som hverken lyder godt på svensk eller dansk og heller ikke er rigtig dækkende for indholdet. En mere neutral betegnelse som f. eks. »folkelig religiøs adfærd« ville være at foretrække.

Men disse petitesseartede bemærkninger må ikke forringe den store værdi som denne grundige forskningsoversigt uden tvivl vil få som inspirationskilde og som håndbog i både private og offentlige bogsamlinger.

I det afsluttende kapitel diskuterer forfatteren fremtidige udviklingslinier indenfor forskningen og understreger særligt behovet for undersøgelser, som kan give en forståelse for hvordan menneskers religiøse tilhørsforhold præger deres totale livsførelse. På trods af at en hel række universitetsfag beskæftiger sig med religiøse forhold, ser det ud til, at netop dette aspekt er faldet mellem flere stole.

Anders Gustavsson foreslår et udbygget tværvidenskabeligt samarbejde, hvor de enkelte discipliner i højere grad end hidtil kompletterer hinanden og drager nytte af de indvundne forskningsresultater. Netop på baggrund af at så mange forskelligartede fag beskæftiger sig med beslægtede temaer, ville et nærmere videnskabeligt samarbejde på dette felt sikkert give frugtbare resultater.

Margaretha Balle-Petersen

Godsarkiver: Gram og Nybøl godser. Foreløbige arkivfortegnelser udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. Åbenrå 1976.

Godsarkiver: Søgård og Årtoft godser. Foreløbige arkivregistranter udgivet af Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Åbenrå 1976.

Nu kan man også for to store sønderjyske godsområder hjemme lægge planer for hvilke godsarkivalier,

man vil bestille frem ved besøg i landsarkivet i Åbenrå. Eller man kan ved hjælp af disse nye fortegnelser på stedet hurtigt orientere sig i de enkelte godsarkiver. Navnlig for Gram og Nybøl bibringes man gennem fyldige anmærkninger forhåndsorientering om, hvad man kan forvente at finde svar på i de enkelte pakker og bind. Terminologien i registraturerne har i tidens løb ikke sjældent udgjort en unødvendig forhindring for nye arkivbenyttere, og det er forfriskende at kunne notere, at man f. eks. i Gram-hæftet (s. 18) har ofret et par linier på at forklare det centrale indhold i en fæsteprotokol.

Både som ny og gammel »i faget« vil man derimod nok savne nogle yderår for godsarkiverne samt nogle (flere) indledende realkommentarer om godsernes historie. Først når man når frem til de forskellige topografisk ordnede pakker (fæstebreve o. lign.) står det klart, hvilke sogne og lokaliteter disse godser har dækket, og først i forbindelse med den i øvrigt forbilligt ordnede korrespondance fremgår det, hvilke personer, der har ejet godserne i de forskellige perioder. Det forvirrende heri kunne være afhjulpet ganske simpelt ved et sogneregister og en ejerfortegnelse. Ganske vist er her tale om oplysninger, som let lader sig slå op i håndbøger, men til hjemmebrug havde det nu været nyttigt at have dem i forbindelse med selve arkivfortegnelserne. Også på et andet punkt lades brugeren lidt i stikken. På titelbladet er Gram og Nybøl-hæftet betegnet »arkivfortegnelse«, mens det tilsvarende hæfte for Søgård og Årtoft er betegnet »arkivregistrant«. Er den forskellige sprogbrug en lapsus, eller er der tale om noget bevidst? Alt tyder på den første forklaring, eftersom opbygningen er stort set ens i de to registraturer.

Gram og Nybøl godser, som ejedes af Schack'erne, har produceret en ikke ringe mængde papir – efter ompakning 570 pakker og bind, som dækker tidsrummet ca. 1585–1910. Dette store og tilsyneladende meget komplette arkiv blev delvist ordnet allerede i slutningen af forrige århundrede, og arbejdet videreførtes i tyverne af arkivar Emilie Andersen, der tillige udnyttede godsarkivet i sin Grams Historie (1926). Få danske godsarkiver synes så rige på synsforretninger, jordebøger og ejer/forvalter-korrespondance fra 1600-tallet som dette arkiv, så det er glædeligt, at en større kreds får lettere adgang til at danne sig et indtryk af rigdommen. Ved ordningen er arkivet opdelt i 22 hovedgrupper, hvortil kommer tillæg med bl. a. brevskriverliste og pergamentfortegnelse. Den udførlige saggruppeopdeling afslører straks, hvor mange sider af samfundslivet, der i ældre tid var knyttet til godsbesiddelse udover de opgaver, som godsdriften i sig selv affødte.

Søgård og Årtoft-registraturen er opdelt i lidt færre hovedgrupper, men er ellers anlagt efter samme principper som Gram-registraturen. De færre hovedgrupper svarer – iflg. forordet – mere til det skema, man i landsarkivet ellers anvender for godsarkivregistrering. Tidsrummet, arkivalierne spænder over, er ca. 1725 til 1890, men der er dog sager om fæste og bortforpagtning fra ca. 1650.

Som venteligt for netop sønderjyske godser, er der for de fleste landsbyer udskiftningsager allerede fra begyndelsen af 1700-årene. Også på en række andre punkter skinner det igennem, at udviklingen har haft sit, i forhold til det øvrige Danmark, ret specielle forløb.

Forhåbentlig vil de godsregistraturer og -introduktioner, der indtil nu er udsendt af det fynske (se F. & N. 1976 s. 411-413) og det sønderjyske landsarkiv få følge af tilsvarende let tilgængelige hjælpemidler fra de øvrige landsarkiver. Det bedste middel mod snæversyn og forhastede slutninger i lokale undersøgelser er viden om muligheder for sammenligning med tilsvarende materiale et andet sted (f. eks. et andet godsarkiv). Set i dette lys kan selv »foreløbige« og upretentiøse arkivfortegnelser få vidtrækkende betydning.

Margit Mogensén

Peder Hegelunds almanakoptegnelser 1565-1613. Udgiven ved Bue Kaae. Historisk Samfund for Ribe Amt, I-II. XXII + 630 s., 444 s. Kr. 155.

Ribe var i århundreder en af Danmarks betydeligste byer – en blomstrende handelsby, ofte sæde for hoffet og et kirkeligt centrum, idet den allerede fra 900-tallet var bispesæde.

Efter storhedstidens ophør vedvarede dens ry, bl. a. takket være de mange lærde mænd, der dels i samtiden prægede den og dels – hvad der fik betydning for eftertidens kendskab til Ribe – beskrev byens fortid og monumenter, så at Ribe er en af de mest omtalte byer i den historisk-topografiske litteratur. Man behøver blot at nævne Peder Terpger og J. Kinch, den sidstnævnte forfatteren til den kendte, efterlignede og stadig meget benyttede »Ribe Bys Historie og Beskrivelse«, i mange år prototypen for, hvordan en byhistorie skulle skrives. (Et genoptryk ville være kærkomment). Gennem de mange Ribe-bøger har byen nok fået en mere fremtrædende plads, end den måske egentlig ret beset var berettiget til; som antydet i Thelma Jexlevs anmeldelse af David Grønlunds heksbog (Fortid og Nutid XXVI p. 141) gælder dette f. eks. Ribes hekse.

Tendensen til netop at beskæftige sig med og udsende bøger om Ribe er ikke ophørt; de sidste 10 år er der udkommet en række udgaver og værker vedr. Ribe: Tingbogsudgaven, genoptrykket af Grønlunds bog om Ribe-heksene, Ole Degns »Livet i Ribe« og nu: Peder Hegelunds almanakoptegnelser.

Troels-Lunds »Dagligt Liv i Norden« er et godt eksempel på, hvor fremtrædende en plads Ribe har fået i den kulturhistoriske litteratur, idet byen talrige gange optræder i hans eksempler på forskellige kulturfænomener. At man tilsyneladende heller ikke i dag kan skrive brede kulturhistoriske fremstillinger, uden at Ribe kommer stærkt ind i billedet, er »Dagligt liv i Danmark 1620-1720« et eksempel på. Fænome-

net har udover eksistensen af de mange ældre værker om Ribe også sin årsag i, at der er bevaret gode kilder til byens historie, og at en del af dem er blevet lettere tilgængelige gennem publicering.

Blandt åndspersoner med tilknytning til Ribe må udover de allerede nævnte fremhæves: i det 19. århundrede P. N. Thorup, kendt for sine skolehistoriske arbejder, J. Helms og hans værker om domkirken, i det 18. århundrede David Grønlund, historisk samler og forfatter, samt H.A. Brorson, Chr. Falster og Ambrosius Stub. For det 17. århundredes vedkommende må bl. a. nævnes Mads Pedersen Rostoch – for hans historiske arbejdes skyld –, og det 16. århundrede kan opvise en lang række personer med stor betydning for dansk åndsliv, og ikke mindst inden for rigshistorien: Anders Sørensen Vedel, Hans Svaning, Niels Krag, desuden reformatoren Hans Tausen og endelig Peder Hegelund, disse almanakoptegnelser forfatter.

Mange Ribe-borgere har givet sig af med at nedskrive dagbøger, almanakoptegnelser og historiske notiser, og en række af disse kilder har i nogle år været tilgængelige på tryk gennem Ole Degns »Livet i Ribe 1560-1700«. Den største og vigtigste af denne kategori af kilder er Hegelunds kalender-optegnelser, der langt fra har været ukendte, men indtil nu svært tilgængelige. Det er næppe for meget sagt, at Hegelund er en af Kinchs hovedkilder; man behøver ikke læse ret længe i Kinchs byhistorie for at konstatere dette. Også Troels-Lund har benyttet Hegelund, Bjørn Kornerup ligeledes flittigt (i Ribe Katedralskoles historie). Det kan heller ikke undre, at Hegelunds kalendere har været meget anvendt, dels strækker de sig næsten uden afbrydelse over 48 år, dels er de særdeles fyldige.

Peder Hegelunds Ribe var et Ribe på retur: handelslagen var i tilbagegang, byens brand i 1580 var et hårdt slag, de økonomiske ressourcer rakte ikke til en genopbygning helt i samme omfang og med samme pragt som før.

Hegelunds kalenderoptegnelser har et meget broget indhold:

Kirke- og skolesager – Hegelund var katedralskolens rektor 1569-80, fra 1580 teologisk lektor og præst for Vester Vedsted, fra 1585 kannik ved domkapitlet, 1588-95 sognepræst ved Ribe domkirke og 1595-1614 biskop over det vidtstrakte Ribe stift. Han anfører naturligt nok en mængde notiser om sin gerning i disse embeder, og optegnelserne er derfor en fyldig, og stærkt benyttet, kilde til kirke- og skoleforhold i Ribe, Ribe stift og i Danmark i det hele taget.

Det lærde miljø – Peder Hegelund studerede i årene 1561-69 i København, Leipzig og Wittenberg og stod hele sit liv i forbindelse med en række af tidens lærde mænd. Alene hans anvendelse af latin (samt græsk og hebraisk indimellem) bidrager til at karakterisere miljøet.

Dagliglivet i Ribe – retssager, vejrlig, byggearbejder o.s.v., og ikke mindst hans egne økonomiske forhold. Disse mange meget detaljerede oplysninger er en guldgrube for kulturhistorikeren.

Personallhistorie – adeliges og Ribe-borgeres fødsler, bryllupper og dødsfald. Familiebegivenheder inden for hans egen familie (Hegelund var gift tre gange) noteres meget omhyggeligt, en del af disse notitser, som f. eks. årligt tilbagevendende noteringer af børnenes fødselsdage, er dog udeladt i udgaven.

Rigshistorie – kongernes rejser, rigsrådsmøder, krigsbegivenheder. Her indeholder Hegelunds kalender ikke meget nyt; han er ikke førstehåndskilde til ret mange af disse begivenheder; men hans notitser herom viser, i hvor høj grad han fulgte med i, hvad der tildrog sig uden for hans daglige gerning og familielivet.

Der kan ikke herske tvivl om, at indholdet i Peder Hegelunds almanakoptegnelser har en høj kildeværdi, selvfølgelig især for de begivenheders vedkommende, hvor han selv var vidne. Hertil kommer, at Hegelund normalt er meget nøjagtig m.h.t. tider og steder og får utroligt meget med. Går man hans oplysninger om begivenheder af betydning for Ribe by igennem i de andre samtidige tilsvarende optegnelser, viser det sig, at der ikke er ret meget, han ikke har fået med, medens det omvendte ofte kan være tilfældet.

Hans punktligt anførelse af vigtige begivenheder kan dog give sig pudsige udslag: således mindes han i mange år domkirkens store tårns nedstyrtning, der fandt sted i 1594; det sidste år, hvor Hegelund »fejrer« begivenheden, er 1607. Hvad selve tårnets nedstyrtning angår, er Hegelunds forklaring dog næppe helt troværdig: nedstyrtningen skete efter hans udsagn p.gr.a. en *jordrystelse!* Tilsyneladende har ingen andre end Hegelund selv mærket noget til denne jordrystelse (se f. eks. »Livet i Ribe« p. 147 og 156), og når man så erfarer, at der i årene forinden var blevet advaret mod nedstyrtningsfaren p.gr.a. manglende vedligeholdelse (se Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II p. 198 og 201), forstår man ligesom bedre Hegelunds »jordrystelse« – det var kirkeværgerne, d.v.s. to af domkapitlets medlemmer, der skulle sørge for kirkens vedligeholdelse, og til kapitlets medlemmer hørte jo bl. a. Peder Hegelund.

Der er grunde nok til at give sig i kast med Hegelunds almanakoptegnelser som kilde til det 16. århundredes historie; men en kilde af denne karakter er altid noget tidkrævende at benytte, da indholdet i sagens natur ikke er redigeret; man finder store som små begivenheder noteret mellem hinanden. Det er ikke en bog, man ret let læser fra ende til anden. Benyttelsen gøres en del lettere ved stednavne- og personnavneregistret i bind II; men er ens indfaldsvinkel ikke et navn, men f. eks. et kulturhistorisk fænomen, må man jo alligevel ty til at gennemlæse værket, hvilket dog – det være straks bemærket – er en interessant, omend noget langsomelig proces. En stor del af Hegelunds optegnelser er ført på latin, og i udgaven får man både den latinske tekst og en oversættelse til dansk. Den måde, teksten er opstillet på, gør den dog ikke særlig nemt læst: øverst på hver side gengives den fulde tekst, og nedenunder den danske oversættelse af de udenlandske passager. Man kan så-

ledes ikke nøjes med at gennemlæse oversættelsen – for så får man ikke de dele med, der i originalen er ført på dansk –, og hvis man læser originalteksten, må man uafsladelig springe frem og tilbage mellem denne og oversættelsen, hvis man altså ikke er stiv i latinen. Jeg ville langt foretrække en opstilling, hvor man på den ene side havde originalteksten og på siden overfor oversættelsen; dette ville sætte læseren i stand til lettere at finde frem til den ønskede passage i oversættelsen, når den stod lige over for originalteksten. Jeg formoder, den valgte fremgangsmåde er foretrukket for at spare plads, men denne besparelse er e.m.m. sket på bekostning af overskueligheden. Der er et par detaljer ved oversættelsen, man kan undre sig over: alle latinske navne som f. eks. M. Iacobus oversættes konsekvent, medens mange romertal ikke »oversættes« til arabertal, det gælder f. eks. V (=4½). Ganske vist er romertallene forklaret i bind II p. 428, men de er ikke nævnt i indholdsoversigten til bind II, så man finder ikke så let denne forklaring. Læsere, der er fortrolige med tidens romertal og gammel dansk stavemåde i det hele taget, må dog vel formodes også at kende standardforkortelsen M. for magister (mester).

Udgaven er af økonomiske grunde i off-set, og det er der intet principielt at indvende imod. Nogen skønhedsåbenbaring synes jeg dog ikke, udgaveteksten i bind I er, bl. a. fordi teksten går for højt op på siderne, medens der ofte er rigelig plads forneden; dette giver et noget uafbalanceret skriftbillede. Til gengæld er det imponerende, så få trykfejl der er – for få til at de er værd at tale om; en udgave af denne art kunne meget let have mange flere.

Alt i alt er udgaven af Hegelunds almanakoptegnelser et imponerende arbejde; dette gælder også i høj grad kommentarerne i bind II med mange nyttige henvisninger til litteratur og kilder og forklaringer på datidens begreber og fænomener. Foruden selve kommentaren indeholder bind II person- og stednavneregister, oversigt over mønt, mål og vægt m.m. (det er under »m.m.«, man finder romertallene), samt endelig over anvendt litteratur og arkivmateriale.

Man må håbe, at Historisk Samfund for Ribe amt får glæde af at have besluttet at påtage sig den økonomiske byrde at udsende så omfattende en kildeudgave; thi om indholdets værd kan der ikke herske tvivl.

Susanne Krogh Bender

Ole Klindt Jensen: A History of Scandinavian Archaeology. London 1975. The World of Archaeology, editor Glyn Daniel. Pris: £ 3.95.

Skandinavisk arkæologi indtager i alle oversigter over arkæologiens historie en fremtrædende plads, da det var her en væsentlig del af det videnskabelige pionerarbejde blev gjort i forrige århundrede. Treperiodesystemet: sten, bronze og jernalder blev formuleret af danskeren C. J. Thomsen i begyndelsen af det 19.

århundrede, ligesom senere typologiens udvikling er nært forbundet med de to svenske arkæologer Hans Hildebrandt og Oscar Montelius. På trods heraf har der fra skandinavisk side aldrig været givet en samlet oversigt over denne udvikling på et internationalt sprog. Det skyldes ikke at man savner litteratur om emnet. Skandinavisk arkæologi er rig på historiske undersøgelser, memoirer og publiceret brevveksling. Det er snarere kildematerialets størrelse og uoverskuelighed der har været en hindring. I Danmark er der således en lang tradition for grundige og detaljerede studier i delafsnit og delaspekter af arkæologiens historie der går tilbage til Werlaufs udsigt over arkæologiens udvikling indtil Ole Worm, og som i nyere tid bl. a. har været videreført af Victor Hermansen. Det må således hilses med glæde at Ole Klindt Jensen har skrevet en samlet oversigt over skandinavisk arkæologisk historie.

En stor del af bogen er helliget en levende beskrivelse af arkæologiens førvidenskabelige periode, begyndende med renaissanceen. Interessen for klassisk kultur udlæste i Norden en tilsvarende interesse for de skandinaviske landes ældste historie. Her møder vi de første systematiske beskrivelser af oldtidsminder, støttet af kongen, men organiseret af et par af renaissanceens store multividskabsmænd – i Danmark Ole Worm, i Sverige Johan Bure. Man havde dog ikke nogen klar opfattelse af oldtidsmonumenternes alder, ligesom arkæologiske fund måtte dele plads med andre sjældne og ukendte genstande i tidens fyrstelige rarietskabinetter – i Danmark Ole Worms *Museum Wormianum*, der senere indgik i kongens Kunstkammer. Prestigepræget fyrstelig samlermani og ønsket om at kunne dokumentere en glørværdig fortid var således forudsætningerne for de første systematiske forsøg indenfor arkæologien. Arkæologiske udgravninger var endnu ikke påbegyndt, ligesom der kun blev gjort ganske få arkæologiske fund. Man interesserede sig især for de synlige, jordfaste fortidsminder. Denne situation fortsatte uændret igennem oplysningstiden, men der skete dog en vis udvikling med hensyn til lovgivningen omkring de arkæologiske monumenters bevaring. Arkæologi var dog fortsat en hobby for adelen uden selvstændig videnskabelig status, og man kan nok også sige at interessen var faldende igennem oplysningstiden. Men romantikken bragte igen fortiden i focus. Man foretog romantiske rejser ud i naturen og besøgte oldtidsmonumenter, og et par sådanne rejser, foretaget af Rasmus Nyerup og F. Münter, førte til en barsk erkendelse af at oldtidens monumenter var under hastig ødelæggelse. De tog derfor initiativ til dannelsen af en kongelig kommission til oldsagers opbevaring (i 1807) der fik til huse på Trinitatis kirkeloft. Kommissionen indledte straks en omfattende aktivitet, organiserede indberetninger fra landets præster om oldtidsfund og monumenter, ligesom de modtog fund i stadigt stigende antal – et resultat af landbrugets udvikling efter landboreformerne. Da man i 1816 ansatte Chr. Jürgensen Thomsen som sekreter begyndte det systematiserings- og klassifikationsarbejde der på få årtier skulle gøre arkæolo-

gien til en national og folkelig videnskab. Resten af bogen beskriver denne udvikling: forskningens fremskridt, museumsvæsenets udvikling, registreringer og beskyttelsen af oldtidsmonumenterne – krydret med beretninger om de store fund. Bogen slutter med den forrige generations arkæologer, da forfatteren har villet undgå at beskrive sin egen generation. Det er dog tydeligt at arkæologiens udvikling op til slutningen af det 19. århundrede har haft forfatterens største interesse, og fremstillingen heraf er mest veloplagt og perspektivrig, mens de sidste hundrede års udvikling beskrives mere summarisk.

Klindt Jensens bog er skrevet for et internationalt arkæologisk publikum, hvilket man skal holde sig for øje ved en vurdering af den. Der males således med brede penselstrøg, afløst af små detaljerede glimt. Fremstillingen er historisk refererende og ikke præget af et bestemt grundsyn på udviklingen. Der fortælles bredt og underholdende om fund og forskere, akkompagneret af talrige illustrationer. Det er således en oversigt, ikke en videnskabelig afhandling. Og som sådan er bogen god og opfylder et væsentligt behov. Men det betyder også at den lider af de samme begrænsninger som tidligere fremstillinger der beskriver arkæologiens udvikling gennem enkeltpersoners indsats. Vi svaner således stadig en analyse af det metodiske og teoretiske grundlag for den videnskabelige udvikling, ligesom vi svaner en analyse af den videnskabelige og museale udviklings sammenhæng med arkæologiens funktion i samfundet, der er et skoleeksempel på hvorledes en videnskab iklæder sig den dominerende ideologi og udvikler sig i takt med de økonomiske og sociale forandringer som Skandinavien gennemløb i det 19. og 20. århundrede. Dette kommer dog godt frem i Klindt Jensens beskrivelse af arkæologiens tidligste udvikling, men forsvinder da vi når frem i det 20. århundrede. Med Klindt Jensens bog er der taget hul på et stort og forsømt forskningsområde indenfor skandinavisk arkæologi, og man må håbe at det vil blive fulgt op med mere specialiserede undersøgelser. Et eksempel på mulighederne heri har vi for nylig fået demonstreret i den svenske arkæolog Bo Gräslunds afhandling om relativ datering (tidsskriftet TOR 1974).

Kristian Kristiansen

Niels-Knud Liebgott: Kalendere. Folkelig tidregning i Norden. Nationalmuseet 1973. 56 s. ill., kr. 23.

Trods utilstrækkelige bevillinger har Nationalmuseet i de senere år ved siden af de store prestige-udstillinger i Brede fortsat gennemført et noget mere beskedent, men ikke mindre værdifuldt udstillingsprogram i Frederiksholms Kanal, oftest i forbindelse med skolerens påske- og efterårsferier. De i regelen kortvarige udstillinger har repræsenteret en broget buket af emner, idet de forskellige afdelinger efter tur har måttet tage deres tårn. Som forklaring og introduk-

tion til disse udstillinger har der i regelen været fremstillet en lille folder. For at den enkelte udstillingsarrangør ikke skulle opleve sin indsats som døgnflueagtig har museet haft den udmærkede idé gennem en publikationsrække af nydelige småbøger at give den el. de implicerede medarbejder(e) lejlighed til at udforme en mere almen introduktion til emnet. En sådan fremstilling forsynet med billeder i rigt mål giver utvivlsomt en bedre formidling til langt bredere kreds end et katalog. Disse småbøger er til glæde både for den udstillingsgæst, der senere ønsker at rekapitulere det set, og for de mange, der ikke havde mulighed for at se udstillingen, men som via bogens tekst og billeder inspireres til at gå på jagt i museets samlinger.

Imidlertid er det ikke nogen let opgave på samme tid at passe sit sædvanlige, daglige arbejde, at forberede udstilling med alt, hvad dertil hører, og så desuden få overskud til at skrive en sammenhængende tekst. Det ville naturligvis være ulige lettere at udsende et traditionelt katalog, da man alligevel skal skrive tekster til de udstillede genstande, men ikke nær så læseværdigt. Forfatteren vil almindeligvis befinde sig i svær tidnød og må derfor renoncere på kildekontrol af det stof, han henter hos andre, og ligeledes slække på kravene til korrektur og manuskriptkontrol.

Liebotts kalenderbog er et godt eksempel på en sådan balancekunst. Vi har fået en meget velskrevet lille bog med udmærkede illustrationer og et første indblik i den mangesidige problematik omkring den verdslige kalenders udvikling og frigørelse fra den kirkelige fra senmiddelalderen og frem gennem 1500-tallet. Til gengæld må der bæres over med en række unøjagtigheder og trykfejl. Bedst er fremstillingen af de forskellige former for folkelige kalendere. Her mærker man, at forfatteren er på hjemmebane. Gennemgangen af kalenderstave, kalenderringe og runekalendere suppleres af fortrinlige tegninger. Den alment interesserede læser får her på få sider alt, hvad han behøver, og specialisten får et kærkomment arbejdsredskab og incitament til videregående studier. Det samme gælder desværre ikke billedkalenderne, da de fotografiske gengivelser ikke alle er lige tydelige. En sammenligning mellem den danske kalenderstav fra 1531 og den ældste separattrukne danske kalender fra 1530 er oplagt, men kunne næppe gennemføres inden for bogens beskedne rammer. Dog burde der i argumentationen for kalenderstavens danske proveniens – årsskifte ved 25. dec. og 3. Knudsfester samt St. Thøger – være gjort opmærksom på, at de to fint tegnede mitraer ved 4. marts og 25. aug. viser, at kalenderen må stamme fra Roskilde stift. Den almindelige festdag for pave Lucius findes ganske vist i alle danske stifter, men translationsfesten for hans hovedskal er en speciel Roskildefest. Iøvrigt kan det bemærkes, at Lucius ikke har fundet plads i billedkalenderne, hvis nordiske element begrænses til kongehelgenerne og Knud Lavard. En kort samlet omtale af museets 5 billedkalendere, hvoraf de 4 er repræsenteret med billeder,

havde været ønskelig. I alt fald havde det været rimeligt at gøre opmærksom på den nøje overensstemmelse i billeder og tekst, der dels kan konstateres mellem disse kalendere indbyrdes, skønt de spænder over trekvart århundrede, og dels med den til 1513 daterede billedkalender i Det kgl. Bibliotek (udg. 1966 af Lissa Børthy i *Folkeminder*). Der kan næppe være tvivl om, at pergamentskalenderen fra 1558 følger det sædvanlige mønster, så at 28. april gælder martyren Vitalis, dette navn kan læses med lidt god vilje, og at mandshovedet repræsenterer Tiburtius, selv om det henføres til 13. i stedet for 14. april; navnet kan ikke læses i gengivelsen, men Justinus står der i alle tilfælde ikke (Liebgott s. 43).

Den kirkelige kalender har måttet nøjes med en ret overfladisk behandling. Illustrationen til Næstvedkalendariet er formentlig hentet hos Lauritz Nielsen, hvorfra den gamle datering til ca. 1228 ligeledes stammer, mens Helms' omdatering idag er alm. anerkendt og således også anføres i Trap⁵. Helms hævdede utvivlsomt med rette, at årbogens standning ved 1228 ikke var et tilstrækkeligt indicium for, at nekrologiet var anlagt ved denne tid; tværtimod var der langt stærkere indicier for, at det var sket kort efter branden i 1261. I den her givne sammenhæng spiller en menneskealder ingen rolle, da Næstvedkalendariet fortsat er den ældste Roskildekalendar bevaret i Danmark, men stilhistorisk er det dog ikke uden interesse, at den stive, romanske form, som er en videreførelse af de antikke *fasti*, er benyttet så sent. Det er lidt synd, at illustrationerne af disse to beslægtede kalendere (s. 8 og 14) ikke er stillet over for hinanden.

På kalenderstave og -ringe blev helgendagene angivet ved meget forenklede tegninger, og Liebgott kommer i den forbindelse ind på huskeversene, de såkaldte *cisiojanus*, opkaldt efter de 5 første stavelser i januarverset. Der var en stavelse for hver dag i året fordelt på 24 hexametre, altså to for hver måned. Disse kalenderers hørte til enhver latinskoleadrenge børnelærdom, men blev efterhånden oversat til folkesprogene, således også til dansk. De latinske vers fandtes med adskillige variationer afpasset den lokale tradition. Det eksempel, som anføres (s. 35) må være hentet hos *Buur* og stammer ganske vist fra et dansk håndskrift, men det repræsenterer ikke nogen dansk tradition, f. ex. mangler Knud Lavard, og både pave Hyginus (10. jan., forskudt til 11.) og martyren Cyrus (31. jan.) er ganske ukendt i Danmark. De hører hjemme i den særligt romerske tradition, som ganske vist blev spredt vidt omkring af franciskanerne. Desværre er Buurs mange småfejl fulgt med: 7. jan. skal være »pyph«, ikke »pyh«; »ma« ved 19. jan. hører ikke til Prisca (den 18.), men står for de romerske martyrer Marius og hans hustru Martha; »e-me« (23.–24.) er jomfruhelgenen Emerentiana, ikke Emerentius; »post« (den 27.) er ligesom »e-rit« (29.–30.) fyldord uden forbindelse med apostolus – apostola kan det jo aldrig blive, det ville være en ekstra grov beskyldning at betegne netop den kvindefjendske Paulus som kvindelig apostel. At »post« er et fyldord med sin op-

rindelige betydning »efter« fremgår i øvrigt af det danske cisiojanusvers, hvor Agnes kalder Paulus frem. Det danske vers må dog være oversat efter en anden latinsk tekst, da Vincentius nævnes. Der er større overensstemmelse med den tekst Oloph Oedenius citerer i Kulturhistorisk Leksikon (II 564).

Liebgoth afslutter sin bog med nogle bemærkninger om den historiske interesse for de gamle kalendere personificeret ved Ole Worm i Danmark og Rudbeck i Sverige samt den svenske renaissance for runekalendere.

Litteraturlisten er meget kort, alligevel har der indneget sig et par fejl. At Lithberg har fået et »e« for meget i sit fornavn, og at trykåret for Nyerup er blevet 1922 i stedet for 1822 skyldes nok sætterfejl, derimod næppe at Rasmus Nyerup har fået navneforandring til Nyrop. Selv om man ikke plejer at henvise til oversigtsværker og leksika, havde det været på sin plads at anføre artiklerne om »Kalendarium« i Kulturhistorisk Leksikon, da de både i kundskabsfyldte og ved deres kalendertabeller langt overgår, hvad man forventer at finde i en leksikonartikel.

Mine kritiske bemærkninger gælder jo især »udenværkerne« og er ment som en hjælp til en let revideret 2. udgave, som forhåbentlig kan udsendes i løbet af få år. Indtil videre vil jeg varmt anbefale den interesserede at anskaffe/læse den forhåndenværende udgave. Den er rigeligt pengene værd, den er også velegnet til gavebrug.

Thelma Jexlev

Hanne Poulsen: Gallionsfigurer og ornamenter på danske skibe og i danske samlinger. Rhodos, København 1976. 209 s. Ill. Kr. 278,- indb.

Hanne Poulsen er inspektør ved Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg og magister i folkelivsforskning. I sin studietid interesserede hun sig specielt for folkekunsten og fremlagde i Arv og Eje 1966 sine synspunkter på begrebet folkekunst og de hovedlinier, der fandtes indenfor dansk folkekunst (»Traditionsdominanter i dansk folkekunst«). I 1971 afprøvede hun sin metode på den sønderjyske maler Jes Jessen i bogen: »Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå«, og efter at være blevet ansat i museet på Kronborg er der kommet et par mindre arbejder i museets årbog over den maritime folkekunst: »Gallionsfigurer og anden dansk skibsornamentik indtil 1850« (1974) og »Danske gallionsfigurer efter 1850. (Gallionsbilledhuggerne H. J. og W. E. Møen« (1975).

Litteraturen om gallionsfigurer og anden skibsornamentik er ikke særlig righoldig. I oversigten over den anvendte litteratur i den udkomne bog er der kun få egentlige værker om emnet, men Hanne Poulsen undlader da også at anføre sine egne forarbejder. Vigtigt for det danske materiale er det rigt illustrerede udstillingskatalog over gallionsfigurer fra mu-

seet i Altona i 1961, og museet her kunne i 1967 åbne en særlig afdeling »Schiff und Kunst« som afslutning på genopbygningsarbejdet efter krigen.

Den meste folkekunst er anonym i den forstand, at kun et fåtal genstande kan knyttes til bestemte udøvere. Ved konsekvent gennemførte undersøgelser lykkes det dog at indkredse sådanne udøvere og i heldige tilfælde også at finde frem til personerne. Det gælder også gallionsfigurerne mestre. Hanne Poulsen bidrog selv dertil i den nævnte afhandling fra 1975, og den foreliggende bog indeholder flere eksempler.

Bogen er lagt an som en kronologisk gennemgang, der strækker sig over de første godt hundrede sider, indledt med en præsentation af gallionsfiguren i historisk tid. Det ældste materiale knytter sig til flådens skibe, senere kommer handelsflåden med, men fra slutningen af 1800-årene er udsmykningen stærkt på retur. De nye dampskibe egnede sig ikke til den gammeldags form for udsmykning.

De næste halvthundrede sider benyttes til en typologisk oversigt over gallionsornamenter, og bogens tekst afrundes med en gennemgang af gallionsfigurer og skibsornamenter i privat og offentlig eje, mærkeligt den samling på Skagens Hotel, der imidlertid i 1938 solgtes til en svensk privatmand og siden har været gemt væk. Et godt indtryk af den får man ved gengivelsen af to store fotografier fra hotelsalen. Bogen er forsynet med noter, index og litteraturangivelse.

Det store format og det gode papir giver mulighed for fremragende illustrationer, og der er da heller ikke sparet hverken på farvegengivelser eller på sort/hvide gengivelser. Af de første er der 60 foruden den pragtfulde røde løve på smudsomslaget og af de sidste 111. Til fremstillingen har Hanne Poulsen ud over de bevarede genstande gjort udstrakt brug af arkivalsk materiale på Rigsarkivet og i museet på Kronborg, bl. a. af de mange bevarede ornamenttegninger. Hun nævner også voksmodeller for gallionsfigurer og bemærker, at et halvthundrede sådanne fra årene 1711 til 1861 befinder sig i Orlogsmuseet, men ikke en af dem er afbildet. Skyldes det en påtænkt publikation fra Orlogsmuseet?

Med forfatterens interesse for folkekunst in mente er det egentlig forbavsende, så lidt problematikken berøres. Hun kommer ind på den i forbindelse med vulingsknæet, et trekantet tømmerstykke, der på skibe uden gallion støttede bovsprydet og som ofte udformedes som en krokodille. Men næsten undskyldende siger hun, at disse »krokodilleknæ«s kunstneriske værdi er beskeden. I den typologiske gennemgang kommer hun under omtalen af »hvalfisk og andre fisk« ind på disse fælleslementer for folkekunst og gallionskunst. På Sydfyn holdt skikken med at smykke skibene med figurer og andre ornamenter ved meget længe, og Hanne Poulsen synes at finde en sammenhæng med den rige blomstring af folkekunsten på denne del af øen og de sydfynske småøer.

Emnet kan således ikke siges at være udtømt, men vi er med den foreliggende bog nået langt ad vejen, og det bliver vel ikke sidste gang Hanne Poulsen vil

beskæftige sig med den maritime kunst. Helt uden lyder er bogen ikke. Opsætningen gør, at pagineringen undertiden forsvinder, så man må lede efter side-tallet. Et par gange forsvinder også billedteksten. Den store figur på s. 67 må man selv prøve at identificere, indtil man når til s. 72, og det samme gælder figuren på s. 164, hvor man skal frem til s. 166. Nogle trykfejl er samlet op, andre ikke. Har forfatteren ikke haft tilstrækkelig ro til gennemlæsning af korrekturen?

Holger Rasmussen

Svend Balslev og Hans Ejner Jensen: Landmåling og landmålere. Danmarks økonomiske opmåling. Udgivet af Den danske landinspektørforening, 1975, 333 s. + kortmappe, ill., kr. 420 + moms.

Den danske landinspektørforening har markeret sin 100 års fødselsdag med udsendelsen af dette værk, der først og fremmest er helliget *landmålerfagets* historie. Og hertil knytter der sig i kortmappen for nemme prøver på landinspektørers og landmåleres arbejde i form af kort spændende fra midten af 1700-tallet og frem til vore dage.

Hans Ejner Jensen indleder bogen med en gennemgang af den økonomiske – til forskel fra den topografiske – opmålings historie. Mens den topografiske opmåling længe var knyttet til militære formål eller skyldtes almindelige behov for at vide, hvordan landet så ud (Videnskabernes selskabs kort), har den økonomiske opmåling altid været nært knyttet til helt konkrete spørgsmål om afstikning af ejendomsgrænser og tilvejebringelse af grundlag for beskatning. Landmålerarbejdets teknik og resultaternes værdi belyses fra de store matrikelarbejder i slutningen af 1600-tallet og frem til 20. århundrede, og dette afsnit af værket bliver hermed en nyttig vejledning for lokalhistorikere og andre, der kontant har behov for at vide, hvilke opmålinger, der gennem tiderne er foretaget, hvad de har resulteret i af kort og opmålingsprotokoller – og hvad de kan bruges til. Man kunne ønske, at et koncentrat af denne fremstilling kunne finde plads i den nye udgave af Håndbog for danske lokalhistorikere, der er undervejs.

»Spredte træk af landmålerens daglige liv« behandler i alt væsentligt tiden omkring og kort efter 1800 (opmålingsarbejde i forbindelse med den nye matrikel) og giver på grundlag af korrespondancen mellem landmålerne i marken og centraladministrationen et indblik i de vilkår, opmålingsarbejdet foregik under. Det må naturligvis blive spredte træk, og det er ikke altid netop de særlige omstændigheder, der knytter sig til opmålingsarbejdet, der kommer bedst frem. Man kunne her pege på, at tiden burde være inde til en mere dybtgående undersøgelse af landmålerens og inspektørernes betydning for *udskiftningens* gennemførelse i den foregående menneskealder. Hvor stor en indflydelse havde landmåleren på udskiftningens form og praktiske gennemførelse? Var de mange kla-

ger over dårlige udskiftninger – over at være »blevet fornærmet ved delingen« – generelt berettigede? Hvordan stod landmåleren i de mange konflikter, udskiftning og udflytning kunne give anledning til? Her må foreløbig nøjes med enkelte undersøgelser, f. eks. Poul Nissens over Præstø amt og Fyns stift, men der er materiale bevaret i en sådan mængde, at en undersøgelse vil kunne gennemføres, bl. a. er ikke helt få landinspektørarkiver som bekendt overleveret til idag.

Endelig rummer bogen en *landmålerstat*, der omfatter ialt 621 navne. Den første bestalling blev givet 1768, den sidste i 1869, men en meget stor del naturligvis i forbindelse med de tiår, hvor udskiftningen blev gennemført. Dette arbejde overlapper tildels allerede eksisterende *landinspektørstater*, da flere landmålere naturligt nok senere »avancerede«. Hovedparten af de landmålere, der ikke senere blev landinspektører, har haft bestallingen som en form for bibeskæftigelse eller som en supplerende uddannelse. Der er tale om en meget sammensat gruppe, hvor embedsmænd og officerer synes at dominere tidligt i perioden, mens det senere i høj grad bliver landmænd og forstuddannede, der også f. eks. som godsfunktionærer eller skovridere kunne have gavn af landmålerbestallingen. Af mere prominente personer bemærker man Jonas Collin, der knyttede landmålereksamen til sin øvrige uddannelse som embedsmand, og fra en senere periode J. B. S. Estrup, der i øvrigt skal have fremhævet, at hans eneste form for mere boglig-teoretisk uddannelse var denne landmålerbestalling. Der er nedlagt et betydeligt arbejde i denne *landmålerstat*, og det er indlysende, at det ofte har været besværligt at finde data på de mere ukendte officerer og landmænd, der tilsyneladende ikke har været særligt virksomme som landmålere. Imidlertid må man dog af og til undre sig over de mange »huller«, som nok til dels har kunnet være udfyldte ved en mere systematisk udtømmelse af bibliotekers og arkivers personalhistoriske stof.

Alt ialt er der tale om en statelig, i tryk og udstyr tiltalende, publikation. Men den peger på, at der er behov for yderligere udforskning af den rolle, som landmålerne og -inspektørerne – landbosamfundets første »specialister« – har haft i moderniseringen af det traditionelle landbrug før landboreformerne.

Claus Bjørn

Dansk arbejderbevægelse. Seks foredrag af Jens Engberg, Einer Friis Pedersen, Asger Jepsen, Jens Christensen og Steen Busck. Med kritik af Jens Otto Krag, Ib Nørlund og Gert Petersen. SFAH's Publikationsserie nr. 5, 1976, 96 s. Pris kr. 30 (for medlemmer kr. 20).

En gruppe Århushistorikere holdt i efteråret 1976 en serie radioforedrag om dansk arbejderbevægelses historie, og det er disse, der nu er blevet samlet og udgi-

vet i bogform – en prisværdig hurtig udgivelse, der desværre har medført en del sjusk i bogen: således slutter gengivelsen af et flyveblad fra 1944 (s. 62) med de manende ord »Ned med arbejderbevægelsen«, hvor der skulle stå »Ned med undtagelsestilstanden«; og på s. 22 er billedet af arbejdsmændenes forbunds-kovtur 1899 vendt på hovedet! – I radioen blev foredragene anmeldt af repræsentanter for tre arbejderpartier (Jens Otto Krag, Ib Nørlund og Gert Petersen), og denne kritik er med i bogen. Det er en usædvanlig, men udmærket idé, selv om det naturligvis gør livet vanskeligere for en senere anmelder, som let kommer til at balancere på kanten af plagiat; specielt Gert Petersen siger det meste af det, man gerne selv ville have fundet på. Forfatterne har set det som deres væsentligste opgave at behandle andre sider af arbejderbevægelsens historie end dem, der fremstilles i Socialdemokratiets og DKPs parthistorier. Ved »arbejderbevægelse« forstår de ikke alene de organisationer og partier, der i tidens løb er vokset frem af arbejderklassen, »men som nu er alt andet end bevægelige«; men også den såkaldte »anden arbejderbevægelse« (som »retteligt burde kaldes den første«), dvs. de strejkekampe og spontane bevægelser, der opstår uden om og ofte nok i strid med den organiserede bevægelse. Forfatterne vil vise, »hvorledes arbejderklassens egne faglige og politiske organisationer blev det fornemste redskab til dens gradvise inddragelse under det kapitalistiske system, og til bekæmpelse af de kræfter, der stræbte ud over det.« (s. 5). Og det er her både den socialdemokratiske og den kommunistiske bevægelse, der sigtes til.

Bogens hovedtese er, at reformismen i den danske arbejderbevægelse primært skyldes, at den blev bygget op omkring faglærte arbejdere, som var stærkt bundet af de gamle laugstraditioner. Flertallet af dem var fortsat beskæftiget i håndværkspræget produktion; det revolutionære potentiel lå i »den anden arbejderbevægelse«, det vil først og fremmest sige de ufaglærte industriarbejdere, havnearbejdere etc.

Det er en ganske overordentlig tvivlsom tese, som det i hvert fald ikke lykkes forfatterne at underbygge på en overbevisende måde. De fleste fagoppositionelle bevægelser viser sig, efter bogens egne oplysninger, at være baseret nok så meget på faglærte som på ufaglærte. Vurderingen af socialdemokratiets rolle er ligeledes præget af modsigelser. Det understreges flere gange, at »langt størstedelen af de danske arbejdere fik deres politiske og faglige krav dækket ind af Socialdemokratiets reformistiske strategi« (s. 42; jvf. s. 5 og s. 16); men alligevel beskrives partiets (og DKPs) politik gennem det meste af bogen som »klasseforræderisk«.

Kritikken af classesamarbejde og reformisme forekommer de fleste steder overraskende moralsk og ahistorisk. Det gælder f. eks. omtalen af Septemberforliget 1899, selv om Einer Friis Pedersen i et ubevogtet øjeblik kalder den samtidige vurdering af forliget som en sejr og opfyldelse af de datidige krav for »egentlig forståelig«. Et andet eksempel er dommen over DKPs folkefrontspolitik i 30'erne. To af forf.

(Jens Christensen og Steen Busck) kaster sig henrykt over Aksel Larsens tale på DKPs landskonference i 1938 med dens betoning af DKP som et nationalt og demokratisk parti, og udlægger det som opgivelse af al klassekamp og revolution. Ikke alene sker det ved hjælp af et mildest talt selektivt sammendrag af talen (s. 53), men man overser også den historiske sammenhæng. Som Busck selv skriver senere (s. 66): »(Efter 1947) kunne D.K.P. igen fremstilles som en nationalt betænkelig gruppering, en sovjetisk femtekolonne, og den billigste antikommunisme fejre de største triumfer.« Det var vel også situationen i 30'erne, og derfor var det en simpel nødvendighed for DKP at imødegå kritikken for »udanskhed«, hvis de overhovedet skulle have arbejderne i tale.

Bogens kvalitet er, at den behandler arbejderbevægelsen i hele dens bredde, og at den er fri for festskriftlyrikken i »En bygning vi rejser . . .« og den hule patos i »Det knager i samfundets fuger og bånd«. Dens provokerende synspunkter, kombineret med de tre arbejderpolitikeres kritik, vil gøre den velegnet som debatoplæg, men debatten ville nok blive mere givende med et lidt mere solidt grundlag, uden slet så mange indre modsigelser.

Jens Rahbek Rasmussen

Kristof Glamann: Carlsbergfondet. Rhodos, København 1976. 208 s., kr. 50.

Omslagspapiret på Carlsbergfondets jubilæumsbog gengiver i tapetmønster et motiv, der stammer fra et syrisk fajancefad fra det 14. årh. f.v.t.: Et stiliseret træ. – Under læsningen af Kristof Glamanns spænstige fremstilling af Fondets historie og aktiviteter i hundrede år bliver man langsomt klar over, hvorfor dette lille frugtbarhedsmotiv måtte blive et symbol på Fondets virke. Fajancefadet er hjembragt fra Hama af en ekspedition, udsendt med støtte af Carlsbergfondet, og det illustrerer som sådant et blandt mange af de videnskabelige gøremål, der kan takke dette for sin igangsættelse. Fajance og øl i skøn forening, som Glamann kunne have udtrykt det.

Begyndelsen til det hele var J. C. Jacobsens fundatsog gavebrev af 25. september 1876, – hvis vi skal se formelt på det –, og det gør Glamann. Skelettet i fremstillingen er først og fremmest de normative kilder: Juridiske dokumenter og institutionelle forhold, men det er blevet til en velskrevet oversigt over den sammensatte institution, Carlsbergfondet efterhånden er blevet til. Andre kilder synes især anvendt for at give fortællingen liv.

Glamann beretter i en række kortfattede introduktioner om Fondets arbejde »Til Videnskabens Fremme«: Carlsberg laboratoriet, Frederiksborgmuseet, Ny Carlsberg Fondet, og støtten til forskningen, den sk. afd. B, men jubilæumsbogens bedste afsnit er nok det store kapitel om bryggeriernes historie. Her samler fremstillingen sig snart omkring forholdet til riva-

len De forenede Bryggerier/Tuborg. Stilistisk pointerer Glamann slutningen til hvert kapitel således, at det bærer direkte over i det næste, – og fremstillingen er faktisk vældigt spændende. Undervejs kan jeg dog ikke frigøre mig fra en forestilling om at Glamann til tider underbetoner Tuborgs betydning for Carlsberg. Hvilken betydning havde det f. eks. for Carlsberg, at Tuborg i henhold til den gensidige aftale om deling af overskuddet i perioden 1902/03–1913/14 og 1918/19 overførte kapital til Carlsberg af betydelig størrelse? Omkring århundredskiftet havde Tuborg taget tæten med sin fremstilling af flaskeøl, medens produktionen var dalende hos Carlsberg, der stadig leverede øl på fade. Man kunne forestille sig, at denne kapitaloverførsel fra Tuborg til Carlsberg gav denne et velkomment pusterum til omstillingen til denne nye produktion. I dag ser vi jo historien i lyset af den foreløbige »happy end«: Fusionen, eller »Ølbrylluppet«, mellem Carlsberg Bryggerierne og De forenede Bryggerier i 1969, – og da havde Carlsberg jo været storebror i lang tid.

Når man har afsluttet læsningen af jubilæumsbogen, standser tankerne og opmærksomheden uvilkårligt ved det lille frugtbarhedstræ, og man nikker ved sig selv: Det *var* et smukt eventyr, – og, som sagt, godt fortalt. Men skulle jubilæumsbogen bare være underholdende? Jeg kan ikke lade være med at undre mig over, at en forfatter, der sidder i en universitetslærestol, ikke har taget tilfældet i agt og skrevet et lejlighedsskrift med et (bare lidt) videre sigte. I forordet skriver Glamann, at han »har . . . forsøgt at ajourføre Fondets historie samt ved inddragelse af ikke tidligere benyttet materiale at kaste nyt lys over sider af dets virke i ældre tid«, og han fortsætter: »Jeg har også prøvet på at se Fondet i en større sammenhæng, end tilfældet har været i mine forgængeres fremstillinger. Bogen er skrevet på grundlag af Fondets arkiv«. På den baggrund kunne man nok have ønsket sig en lille redegørelse over indholdet af Fondets arkiv, – der er da perspektiver i at kunne iagttage de to historikere og direktionsformænd Edv. Holm og Kr. Erslev i deres egenskab af erhvervsfolk. Jeg savner også en liste over forgængernes fremstillinger; den omfattende litteratur om J. C. og Carl Jacobsen, samt Carlsbergfondet og dets forskellige afdelinger må man lede efter andre steder. For den, der vil fordybe sig i Carlsbergbryggeriernes eller Fondets historie, findes ingen hjælpemidler i denne fremstilling, – måske bortset fra disse 6 enkle tabellariske oversigter: 1. Fondets direktion 1876–1976, 2. Bryggeriernes administrerende direktører 1888–1976, og 3.–6. Fondets økonomi og bevillingspraksis i jubilæumsperioden. Bogens eneste illustration er det smukke omslagsmotiv! Hvem har Kristof Glamann mon tænkt på, da han skrev Carlsbergfondets jubilæumsbog 1876–1976?

Steen Ove Christensen

Torben Hansgaard: Landbrugsrådets tilblivelse. Studier i landbrugsorganisationernes forhandlinger om skabelse af en fællesrepræsentation for dansk landbrug 1880–1919. Landbohistoriske skrifter 5, Landbohistorisk Selskab, København 1976, 287 s., kr. 56.

Man kan kun være enig med forfatteren, når han til indledning anfører, at »i forhold til den rolle som de store landsdækkende erhvervs- og interesseorganisationer spiller i det moderne samfund, har udforskningen af disse organisationers opkomst og virke i høj grad stået i skyggen af den rigsdags- og partipolitiske udvikling i det 19. og 20. årh.'s danmarkshistorie«. Når forfatteren samtidig som sit mål erklærer at ville give »en dokumenteret redegørelse for forløbet af forhandlingerne mellem landbrugsorganisationerne om dannelsen af en fællesrepræsentation«, samt i denne forbindelse også behandle den øvrige organisering af landbruget i årene 1880–1920, ikke mindst udviklingen i forbindelse med arbejdet i krigstidens landbrugsudvalg, må det unægtelig konstateres, at han med sin afhandling søger at udfylde et stort og ganske centralt område – der hidtil har været et tomrum – i forbindelse med forståelsen af landbrugets organisationsforhold og -problemer og af organisationsudviklingen i samfundet som helhed.

Afhandlingens væsentligste kvalitet må da også siges at ligge deri, at det faktisk lykkes for forfatteren inden for de afstukne rammer at give en ganske grundig og på nogle punkter meget detaljeret fremstilling af baggrunden for og udviklingsforløbet frem til dannelsen af Landbrugsrådet den 20. juni 1919. Fremstillingen, der er skrevet i et let-læst sprog og med et de fleste steder klart blik for de forskellige situationers problematik, koncentrerer sig naturligt om de forskellige hovedfaser i bestræbelserne i retning af dannelse af en fællesrepræsentation for det samlede danske landbrug, nemlig perioderne 1885–86, ca. 1907–11 og 1915–19. Men Torben Hansgaard forsøger også at inddrage den almindelige samfundsmæssige udvikling, samt udviklingen inden for de enkelte organisationer og i forholdet mellem dem, i beskrivelsen, således at han udover at give svar på, *hvordan* Landbrugsrådet blev dannet, også søger at vise en række centrale ting vedrørende den mere generelle organisationsudvikling inden for landbruget, for derigennem at kunne sige noget om, *hvorfor* Landbrugsrådet blev dannet, hvorfor det kunne dannes i 1919 og ikke før, hvorfor det fik den konkrete sammensætning og udseende, det fik. Det er imidlertid i denne forbindelse, afhandlingens mere svage og problematiske punkter kommer frem.

Det første forslag om oprettelse af et landbrugsråd fremkom på Landhusholdningsselskabets initiativ i 1885, og det kan ansues som en afværgemanøvre over for et forslag om oprettelse af et egentligt landbrugsministerium, der uden tvivl ville blive en trussel mod selskabets position, som det naturlige mellemlid

mellem erhvervet og administrationen. Forslaget blev imidlertid afvist af landboforeningerne, der netop i denne periode var inde i en forrygende organisatorisk udvikling, og som frygtede, at et landbrugsråd ville virke dæmpende på denne udvikling og stække de nyoprettede provinsielle fælleslandboforeningers magt.

I 1907 fremsatte landboforeningerne et forslag om oprettelse af et landbrugsråd som en udløber af diskussionen på daværende tidspunkt om en reorganisering af De samvirkende danske Landboforeningers struktur. Dette forslag, der gav landboforeningerne et klart flertal, afvistes helt fra Landhusholdningsselskabets side, idet man her anså det som en trussel mod selskabets position. At husmandsforeningerne derefter på deres første landsmøde i 1910 tog spørgsmålet op igen, kan for den, der kender en smule til emnet på forhånd, ikke virke overraskende, idet et af de helt afgørende interne problemer for den opvoksende husmandsbevægelse var spørgsmålet om, hvorvidt husmandsforeningerne var en splittelsesorganisation, og hvorledes man ville kunne samarbejde med de øvrige organisationer. Kunne man blive accepteret? På denne baggrund kan forslaget ses som en taktisk nødvendighed. Skønt der i landboforeningerne synes at have været nogen velvilje over for forslaget, afvistes det dog efter intervention fra Landhusholdningsselskabets side med henvisning til, at husmandsforeningerne udover landøkonomiske spørgsmål også beskæftiger sig med sociale og politiske spørgsmål.

Den afgørende udvikling frem mod dannelsen af Landbrugsrådet i 1919 skete imidlertid under Den 1. Verdenskrig i relation til den gennemførte reguleringspolitik. På dette område bidrager afhandlingen virkelig med en tilbunds gående behandling, så læseren får en levende fornemmelse af den brogede udvikling fra oprettelsen af Landbrugsrådet af 1915 over Det stående Landbrugsudvalg af 1917 til selve oprettelsen af Landbrugsrådet i 1919. Fremstillingen efterlader et indtryk af en lang og sej kamp mellem de større landbrug, personificeret ved Ths. Madсен-Mygdal, P. P. Pinstrup og Anders Nielsen, på den ene side og regeringen, specielt indenrigsminister Ove Rode, på den anden. Mellem disse parter stod husmandsforeningerne med en klar sympati for den radikale indenrigsminister og hans politik. Husmændene blev derfor en brik i kampen mellem landbruget og regeringen. Regeringen kunne bruge husmændene, og inden for landbruget forstærkedes kampen mod de »politiske« husmænd. Dette, kombineret med de forskellige organisationers styrkeforhold, indbyrdes relationer og påtænkte repræsentation i et eventuelt fællesorgan for landbruget, førte til, at udviklingen i 1918-19 næsten nødvendigvis måtte forme sig, som den gjorde. Ikke mindst andelorganisationernes situation og holdning til spørgsmålet måtte til syvende og sidst blive afgørende, idet disse organisationer repræsenterer både gårdmænd og husmænd, men er ledelsesmæssigt domineret af de førstnævnte.

Man får således en tydelig fornemmelse af, hvorle-

des de enkelte forslag, deres indhold, diskussionen omkring dem og deres skæbne er bestemt af et samspil mellem den ydre samfundsmæssige udvikling og situation og en række indre forhold i landbruget, først og fremmest organisationsudviklingens stadi. Forfatteren fremhæver, hvorledes forfatningskampen i slutningen af forrige århundrede havde betydning for det første forslags skæbne. Man får et indtryk af, hvorledes den enorme organisationsudvikling inden for landbruget spiller ind i de forskellige situationer, og endelig får man et ganske godt grundlag til bedømmelse af baggrunden for modsætningsforholdet mellem landbo- og husmandsforeningerne. Det er overraskende at måtte konstatere, så stabile de forskellige holdninger har været!

Imidlertid forekommer det anmelderen, at forfatterens ellers så klare fornemmelse for udviklingens problematik svigter i en række tilfælde, eller at fremstillingen ikke klart nok får de principielle forhold frem på nogle punkter. Som politolog må man undre sig over forfatterens referencer vedrørende interesseorganisationernes opkomst, deres rolle og funktion. Hansgaard kunne have haft stor nytte af at læse f. eks. Arthur L. Stinchcombe, »Social Structure and Organizations« i James March, *Handbook of Organizations*, Chicago 1965, som vel må regnes til hovedværket inden for organisationsdannelseslitteraturen. Dette er imidlertid en detalje, men det kan have en vis betydning for måden, hvorpå de afgørende forhold trækkes frem. Det ligger således klart gennem hele fremstillingen – det trækkes også eksplicit frem nu og da – at det i selve organisationsdannelsens og -legitimeringens logik må være problematisk først at oprette en række selvstændige organisationer for så umiddelbart derefter at slå dem sammen i én fællesrepræsentation.

Der gives gennem afhandlingen en virkelig god indføring i den almindelige organisationsudvikling inden for erhvervet med en naturlig hovedvægt på landboforeninger, andelsorganisationer og husmandsforeninger. Undertegnede kunne, selvom det måske ligger uden for rammerne, have ønsket sig en mere dybtgående behandling af Landhusholdningsselskabets virksomhed, især i perioden forud for 1885 med vægt på dets aktivitet og samlede betydning for opkomsten af landboforeninger.

Hvad angår husmandsforeningerne og deres placering synes der at være en tendens til, at forfatterens evne til at gennemskue det til rådighed værende kildemateriale svigter. Netop afhandlingens meget detaljerede behandling af udviklingen giver mulighed for en selvstændig vurdering af udviklingsforløbet, og det forekommer undertegnede, at Torben Hansgaard i nogen udstrækning er blevet fanget af den »officielle« forklaring fra de ledende landboforenings- og andelsfolk på, hvorfor tingene udviklede sig, som de gjorde. Når netop begivenhedsforløbet fremstår som én stor kamp mellem det større landbrug og regeringen, synes det ikke rimeligt at opretholde synspunktet om husmændene som politiske – de indrømmede det jo bare. At kampen mellem land-

bruget og regeringen også blev en kamp mod husmændene, passer også ganske godt ind i den tidligere udvikling, der klart bærer et præg af forsøg på at få bremset husmændenes selvstændige organisering, mens tid var. Jeg er derfor tilbøjelig til at mene, at det ikke i 1919 hos de ledende i landboforeningerne og i andelsorganisationerne blev betragtet som et negativt resultat, at husmandsforeningerne ikke kom med. Man kan meget vel have betragtet det som en sejr.

I denne forbindelse bliver udviklingen inden for andelsorganisationerne særlig interessant. Diskussionen inden for Andelsudvalget viser stor uenighed om, hvorledes man skulle stille sig, og at det nærmest var en nødvendighed, at der kom til at foreligge et afslag fra husmandsforeningerne, før man kunne komme videre. Andelsorganisationernes dilemma er nemlig – dengang som nu – at man af hensyn til den interne stabilitet i organisationerne har en klar interesse i, at begge de generelle landøkonomiske organisationer er med i et fælles toporgan for landbruget, men på den anden side har disse to organisationer en række fælles interesser, som er i klar modsætning til andelsorganisationernes, nemlig synspunkter vedrørende kompetencefordelingen mellem de generelle organisationer og andelsorganisationerne – hvem skal være ledende? Det er på denne baggrund jeg mener, man må forstå diskussionen inden for Andelsudvalget og Andelsudvalgets noget slingrende kurs i spørgsmålet, samt Anders Nielsens ensidige engagement i retning af et landbrugsråd uden om husmandsforeningerne. Et landbrugsråd, som det, der oprettedes i 1919, sikrede andelsorganisationernes magt, og var på kort sigt en sejr for landboforeningerne i forhold til husmandsforeningerne.

Fleere gange i afhandlingen fremhæver forfatteren de øvrige erhverv som et eksempel for landbruget. Især fremhæves Industrirådet som det ideal, landbruget burde stræbe efter. Det er klart, at dette måtte indgå i diskussionen inden for landbruget, når det drejede sig om at få overbevist de tvivlende. Man måtte henvise til, hvilke resultater der kunne vindes gennem et fælles toporgan for hele landbruget. Jeg finder imidlertid, at dette først og fremmest har relevans i forbindelse med selve diskussionen, og at sammenligningen i sig selv i meget vid udstrækning er falsk. Industrirådet var jo netop et resultat af en splittelse, nemlig af Fællesrepræsentationen for dansk industri og håndværk, og en mere dækkende sammenligning til forhandlingerne inden for landbruget og de forskellige problemer, der oprulledes i forholdet mellem landbo- og husmandsforeningerne, ville være forhandlinger, der drejede sig om en sammenlutning af Industrirådet og Håndværksrådet, evt. også Grosserer-Societétet. Sådanne forhandlinger er der vist ingen, der kan forestille sig, kunne føre til noget resultat!

Endelig vil jeg tillade mig at tvivle på det hensigtsmæssige i at operere med et partis geografiske styrke og erhvervsmæssige repræsentation i et valgssystem med flertalsvalg i enkeltmandskredse og valgalliancer mellem forskellige partier. På siderne 48 og 49 be-

skæftiger forfatteren sig med Det radikale Venstre og hvor det fik sine kandidater valgt i 1906 og 1910, men når man fra Erik Rasmussen & Roar Skovmand, *Det radikale Venstre 1905–1955*, (s. 69ff.), inddrager spørgsmålet om valgalliancer mellem Det radikale Venstre og Socialdemokratiet, samt den geografiske fordeling af disse alliancer, mister forfatterens betragtninger sin kraft. Endelig kan man af samme værk se, at selve opstillingen af kandidater hos de radikale indgik i de sjællandske husmænds kamp mod de jyske i retning af at få dem overbevist om det rigtige i det politiske engagement i husmandsbevægelsen.

Disse mere kritiske bemærkninger har kun kunnet fremføres, fordi afhandlingen giver mulighed for selvstændige vurderinger for læseren, og man kan så erklære sig enig med forfatteren eller ej. Bogen om Landbrugsrådets tilblivelse må under alle omstændigheder betragtes som et meget væsentligt bidrag til den nyere historie, og som et meget vægtigt grundlag for en udbygning af de teoretiske overvejelser omkring organisationsdannelse og -udvikling i samfundet som helhed. Man kan til slut konstatere, at mens landbrugets og især Landbrugsrådets organisering tidligere var et mørkt område i vor viden, og at man dog kunne få en nødtørftig fornemmelse af organisationen inden for en række andre erhverv, så er det efter Torben Hansgaards bog omvendt! Man må så håbe, at andre på samme grundige facon tager f eks. Industrirådets, Håndværksrådets, Grosserer-Societétets og andre store erhvervsorganisationers tilblivelse op til behandling.

Jacob A. Buksti

Paul Hammerich: Fred og nye farer. En danmarkskrønike 1945–72 1. bd., Gyldendal, 1976, 599 s., ill., kr. 160, indb. kr. 190.

Man er ikke forvænt med sammenfattende, brede fremstillinger af den allernyeste tids historie, så det er med spænding man slår op i første bind af Paul Hammerichs »Danmarkskrønike«, der er planlagt til i fire bind at behandle årene fra befrielsen og frem til 1972, nærmere bestemt til 2. oktober samme år. »Fred og nye farer« dækker tiden fra besættelsens ophør til den nye grundlov i 1953, og den rummer samtidig et forord, i hvilket forfatteren gør rede for omstændighederne omkring værkets tilblivelse.

Her lægger Paul Hammerich ikke skjul på, at der er tale om et bestillingsarbejde, at ideen skyldes en ikke ubekendt forlagsdirektør i Klareboderne, at en lang række medarbejdere sammesteds har bidraget på forskellig vis til bogens udformning, og – det er nok det væsentligste – at forfatteren er sig ganske bevidst, at han skriver ud fra sine personlige, miljømæssige forudsætninger. Disse forudsætninger præsenteres til dels undervejs, men det kan her fastslås, at han stammer fra et københavnsk højere middelstandsmiljø (med kort portræt af faderen s. 396) med kon-

servative synspunkter, men at forfatteren siden bevæger sig længere til venstre, ihvertfald til liste B (s. 462). Han gør sig håb om med krøniken dels at have registreret, hvad der »optog sindene« – altså dagbladsjournalistik med knap 30 års forsinkelse – dels at have fået med, hvad der »påvirkede samfundsgangen og var med til at ændre udviklingen« – og det er vel det, en historiker normalt sætter sig som mål.

Journalistikken får sit. Det gælder sproget, der er den københavnske dagbladsjournalists. Der er fart og smæld over fremstillingen, som krydres med citater af pressens bedste penne fra Svend Thorsen til Politikens Simon. Bogen indeholder et væld af minipor-trætter, dels venlige og sympatiske som når det gælder Jørgen Jørgensen og Torben Ulrich, dels mindre positive som de af Julius Bomholt og Jens Fr. Lawaetz. Et oplagt scoop er efter min mening historien om Henrik V. Ringstedts reportage om kroningen i England (s. 511). Men den samme historie afspejler også et forhold, der er ved at give bogen en slagside. Lidt for ofte har man fornemmelsen af, at forfatteren er ved at forveksle, hvad *man* snakkede om med hvad *journalisterne* snakkede om! Men lige meget, for historien er god, ligesom referatet (som jeg husker endnu).

Man skal ikke ret langt ind i bogen, før man er klar over, at den synsvinkel, Paul Hammerich har skrevet ud fra, udgår fra en hørneejeendom på Rådhuspladsen. København står i centrum og landet og landbefolkningen (÷ dem, der stemmer radikalt) får ikke megen plads i fremstillingen. Det skurrer også lidt, når Knud Kristensen udnævnes til en *østjysk mejetærsker*, for dels var han nu oprindelig fra Ringkøbing amt, og dels giver mejetærsker ikke rigtig associationer til slutningen af 1940'erne. Paul Hammerich kan ligesom ikke rigtig med de ikke-radikale landboere, og Chr. Bartholdy er gennemgående fremstillingens skurk. Han er tydeligvis ikke på hjemmebane, det mærkes på stilen, når han beretter om disse folk og disse miljøer – prøv blot i modsætning hertil at se, hvad han får ud af Ordrup-radikalismen (s. 195f.).

Efter min mening lykkes det faktisk ikke så få steder undervejs at få trukket væsentlige iagttagelser ud af det dagsaktuelle stof. Retsopgøret står måske bløgere end ventet, men Bornholms situation er tegnet præcist, selv om der vist ikke er 100% enighed om amtmand Stemanns fortræffelighed. Danskernes bevægelse over udenlandske kunstnere på besøg efter fem års afsondring, reaktionerne på Aksel Schiøtz' sygdom og come back, stemningerne omkring den nye grundlov (med kvindelig tronfølge) analyseres med indsigt og forståelse af Paul Hammerich. Det er en god idé at gøre meget ud af Inger Merete Norden-toft-sagen, for den siger noget om skillelinier og forskellen mellem dengang og senere – det er en mindre oplagt ting at gøre næsten lige så meget ud af Lander-sagen, der kan indtræffe når som helst og hvor-somhelst, hvor albuier, misundelse og sladder trives. Paul Hammerich tager sig omhyggeligt af sporten, så vi hører såvel om bronzeholdet, Døllefjælde-Musse og Lis Hartel, og han har et efter min mening meget vellykket kapitel om »Kvinderne efter

krigen«. Det giver stemningen af en venteposition for kvindesagen, af en »vi har da ligeret, men . . .«-holdning, hvor hver valgt gruppe fra ministerierne til menighedsrådene skulle have en kvinde, en »knaphuls-blomst«.

I øvrigt veksler fremstillingen mellem den store politik og hverdagens ændrede vilkår. Marshall-hjælpen, tilslutningen til Atlantpagten, skabelsen af VK-blokken behandles sammen med Carlsen på det skæve skib og Ejlf Krogagers første busture sydpå. Presse, radio og særlig TV får sin rigelige del af stof-fet sammenholdt med det mere »traditionelle« kulturstof som litteratur og teater. Man savner lidt om billedkunsten – det var dog COBRA's tid – men der er vittige bemærkninger om dansk film ved indledningen af Morten Korch-æraen.

Hvis man er vokset op med »Politiken«, vil man kunne goutere Paul Hammerichs fremstilling, som i mangt og meget kunne være en serie bidrag i søndagsavisens sektion 2. Nogen vil altså føle sig »hjemme« med Hammerichs første bind, andre vil irriteres, enten over de verbale flabetheder eller over den manglende behårde analyse af undertrykkelsesmekanismerne i datidens Danmark. Selv har jeg fornemmet forfatterens tilbøjelighed til at finde »helte« i stadig kamp mod forummelse, bonerthed og middelmådighed lidt rigelig dyrket fra P. C. Stemann til Knud Lundberg.

Et PS vedrørende smudsomslaget. Da bogen kom frem, gjorde »Politiken« en del ud af at få identificeret den smilende frihedskæmper med dansk stålhelmsmodel 1920'erne, der pryder forsiden af omslaget. Han meldte sig, og bogen fik en god reklame samtidig. Fortid og Nutid vil ikke stå tilbage herfor. Bag vor helt anno 5. maj 1945 ses med to piger under armene og som dem med studenterhue daværende stud. mag., nu cand. mag. og museumsinspektør på Rosenborg, Niels Jessen.

Claus Bjørn

Jens Larsen, Ole B. Rasmussen & Søren Villadsen: Bliver Danmark skævere? Jørgen Paludans Forlag 1976. 208 s., 49,50 kr.

Titlen hentyder til den debat om den regionale udvikling, der er foregået i Danmark siden 60'ernes slutning. De tre forfattere har tidligere været ansat ved Sydvestjysk Universitetscenter, og det er deres arbejde her, der har dannet grundlag for bogen.

Ved Sydvestjysk Universitetscenter påbegyndtes i 1972-73 et forskningsprojekt om »Sociale forandringer i det sydlige og vestlige Jylland«. Projektet afslørede hurtigt et behov for et grundlæggende materiale vedrørende områdets erhvervsstruktur og erhvervsudvikling. Derfor nedsattes en »erhvervsstruktur-gruppe«, bestående af ovenstående forfattere.

Det er i hovedsagen Danmarks Statistik, der har publiceret det kildemateriale, der skulle anvendes til løsning af opgaven. De stillede spørgsmål var bl. a.:

Hvorledes har befolkningsudviklingen været (født, døde, ind- og udvandring), bor folk på landet eller i byen, hvorledes er det gået med beskæftigelsen i landbrug, fiskeri, industri og serviceerhverv, hvilke typer af industri er opstået og nedlagt, hvorledes er de økonomiske relationer inden for regionen og mellem regionen og centeret (København). De rejste spørgsmål er lettere at stille end at besvare, grundet de ændringer, der uophødeligt er sket og stadig sker i Danmarks Statistiks publikationer. De administrative inddelinger er blevet ændret, industriens brancher har skiftet indhold og en lang række oplysninger, man kunne ønske sig, er ikke tilgængelige på geografiske områder eller har ikke været det tidligere.

Foruden at tilvejebringe disse erhvervsoplysninger, har forfatterne stillet sig endnu et mål: At materialet skulle kunne benyttes som undervisningsmateriale for de undervisningsinstitutioner, der beskæftiger sig med samfundsfaglige emner. For at opfylde det sidste formål, er erhvervsoplysningerne derfor anvendt til at belyse forskellige teorier om regional udvikling. Bogen indeholder således både teoretiske og empiriske afsnit.

Teoriene om regional udvikling kan groft deles i to grupper: *udligningsteorier*, hvor man forestiller sig, at de forskellige regioner befinder sig på vej mod samme mål, – deres afstand fra målet er blot forskellig – og teorier om *ulige udvikling*, hvor man mener, at skellene mellem regionerne snarere vil øges end udvikles. Det gælder gennemgående, at de forskere, der oprindeligt har formuleret teorierne, har tænkt i globale baner, hvor regionerne var de enkelte stater, mens brugerne af teorierne ofte ønsker at beskæftige sig med forskelle i regional udvikling inden for nationalstaterne. Som følge heraf opstår en række problemer med at tilpasse teorien, så den er anvendelig inden for de empiriske områder, man tager op.

Forfatterne præsenterer amerikaneren W. W. Rostows faseforskydningsteori fra 1960 (en af udligningsteoriene) og et dansk arbejde, der anvender den. Teorier om ulige udvikling er repræsenteret ved en gennemgang af de ikke-marxistiske forfattere G. Myrdal og A. O. Hirschmans opfattelse af problemet, mens de mange marxistiske teorier slås sammen til en ikke-navngivet variant.

Den måde, teorier og definitioner er gennemgået på, og den måde teorierne, snart den ene, snart den anden optræder i de empiriske afsnit, er en svaghed ved bogen, der mindsker dens pædagogiske værdi.

Udtrykkene center- og udkantsregioner defineres først side 14: Ved center forstås, at en række kontrol- og magtfunktioner er samlet fysisk i en region, som derved står i et dominerende forhold til udkanten. Udkantsregionen er modsat karakteriseret... Side 58 optræder så et andet definitionstræk: at centrene har en større andel af byerhverv end udkanterne. Endnu et træk ved udkanter nævnes side 75: at de er præget af arbejdsintensive produktioner. Definitionen er altså ikke samlet et enkelt sted, hvortil kommer at der pludselig side 89 sættes spørgsmålstegn ved, om der er en modsætning mellem center og ud-

kant. Med hensyn til teorierne ville der være skabt langt større klarhed, hvis man havde koncentreret sig om en enkelt teori og nøjedes med at afprøve det empiriske materiale herpå.

Som følge af baggrunden for bogens tilblivelse vedrører hovedparten af den indsamlede materiale Ribe amt, der sammenlignes med udviklingen i Ringkøbing og Sønderjyllands amter og Københavnsområdet. En del af talmaterialet bringes i teksten, andet er henvist til bilag. Her har man sat sig mellem to stole, idet kun landbrugs- og industriafsnittet indeholder bilag, mens tilsvarende bilag ikke findes om befolknings- og erhvervsstruktur. Til gengæld rummer bilagene også oplysninger om, hvorledes man skaffer sig erhvervsoplysninger. Anvisningerne er dog ikke helt dækkende, hvis man ønsker at gå tilbage i tiden, idet f. eks. erhvervstællingerne ikke omtales her.

Der findes intet register eller nogen tabeloversigt, men indholdsfortegnelsen er grundig, selv om bilagens indhold ikke er specificeret.

Bogens læselighed er meget varierende. I første trediedel af bogen greb jeg mig gentagne gange i at omskrive sætningerne for at fremme klarheden, mens afsnittene om befolkning og landbrug er nemt tilgængelige. Forfatterens skrivemåde m.h.t. årstal er ikke systematiseret, og inddelingen af afsnit 3.4.4. med hensyn til underpunkter og typografi er gået helt i kaos. Noterne til kapitel 2 og note 14 kapitel 3 er faldet bort.

Bogens værdi ligger i det tilvejebragte materiale, selv om det dobbelte formål, forfatterne har sat sig, besværliggør udnyttelsen heraf. Publikationen virker ikke pædagogisk trods de givne anvisninger til at opspore materiale om geografiske områder.

Helle Askgård

G. L. Lahde: Branden i København 5., 6. og 7. Juny 1795, nyoptryk, Antikvariatet Richard Levin & Co. Aps., København 1977, pris kr. 195.

At samle på brandbilleder er ikke en modesag; men noget mange har interesseret sig for gennem tiderne. Billederne i perioden fra 1700–1800 årene er kobberstik og kobberstikkeren Lahde hører til de kendteste kunstnere.

I bogen »Jeg er samler« Politikkens Forlag, Kbh. 1956 findes et interessant afsnit om »Dansk Topografi« af K. Grønlund Andersen som stadigvæk kan læses med interesse. Priserne på brandbilleder i nævnte bog er meget lave og man skal sommetider i dag regne med en ti-dobling af prisen. En anden nyttig bog som kan give nogle yderligere oplysninger er Svend Emerson Bremer: »Om Lahdes Københavnske Brandbilleder 1794–95, Kbh. 1941.

Ideen med at udgive brandbilleder i værker er ikke ny og flere brandforsikringer samt brandvæsener har

ved særlige lejligheder udgivet smukke værker hvor mange af de mest kendte billeder er gengivet.

I dette tilfælde drejer det sig derimod om et helt lille værk som er blevet fotografisk genoptrykt af Antikvariatet Richard Levin & Co. Aps. 1977. Bogen er smukt indbundet i gammelt stift bind og indeholdende 5 farvebilleder af Københavns brand samt forrest en farvevignet som temmelig sikkert er lavet efter en tegning af C. W. Eckersberg. For at læseren kan følge med i brandens udvikling kan denne følges på et farvelagt kort i bogen samt ved at læse Lahde's tekst på 28 sider samt ved at læse oplysningerne sidst i bogen på 4 sider.

Lahde skildrer bl. a. Nicolaj Kirke: »Denne gamle gotiske Kirke, som var blevet staaende i den forrige store Ildebrand 1728, blev nu med dens prægtige Taarn i mindre end 5 Timer saa ganske et Rov for Ilden, at end ikke Ligene i Gravene blev forskaandede«. Der bliver også redegjort om folks meninger om branden og om hvordan disse redder deres ejendele og bl. a. dette: »Een Frivillig udretter mere end tre Tvungne; men, naar hiin bliver jaget tilbage, og disse forsømme deres Pligter, lider det Hele«.

Ved at sammenligne de farvelagte billeder med de originale kobberstik vil man med glæde kunne se hvor godt disse er lavet. De originale kobberstik findes udgivet med og uden farve!

Bagi bogen findes en efterskrift på 4 sider af kon-torchef Jan Møller, som er nogle læsere bekendt; nemlig som forfatter bl. a. til følgende bøger: »Fra Furesø til Øresund«, »De Grønne Områder« og »Fra Charlottlund til Hørsholm«. I denne sammenhæng vil det være naturligt at pege på hans roman: »Byen Brænder« København 1972 som er en børnebog der skildrer branden i København 1807.

I efterskriftet redegør Jan Møller om Lahde, der blev født 1765 i Bremen og døde i København 1833. Forlæggerne for billede 2-4 har Lahde benyttet billeder fra Johan Jacob Bruun: »Novus Atlas Daniæ« fra 1761, nr. 1 er tegnet af C. D. Fritsch og nr. 5 af J. G. Friedrich. Møller skriver også: »Vil man have det fulde udbytte af beskrivelsen bør man bedst med lup følge med på de enkelte billeder og finde de mange situationer, Lahde omtaler«.

Teksten som Jan Møller har skrevet er kortfattet og fyldestgørende og supplerer på en udmærket måde det som Lahde har skrevet.

Bogen med billeder, og tekst af en fortidig og en nutidig forfatter er fængslende læsning samtidig med det er en smuk bog som forlaget i høj grad kan høste sig megen ære af.

Lars Ammitzbøll

Lars Brink og Jørn Lund: Dansk Rigsmål. Lyd-udviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København. Gyldendal, 1975, Bd. 1-2, 823 s., kr. 202.

Som undertitlen angiver foreligger der her noget så sjældent som en moderne sproghistorie, med hovedvægten lagt på skildringen af udtaleforholdene i københavnsk.

De to bind har fortløbende paginering og indledes begge med indholdsfortegnelse over hele værket. Bind 1 behandler (efter indledende kapitler om afgrænsning, kilder og metode samt redegørelse for lydskrift og terminologi) de generelle lydudviklinger i perioden, mens bind 2 især tager sig af de mere specielle, herunder enkeltords udvikling. Desuden bringes i dette bind sammenfattende kapitler om københavnske lydsystemer, om udtaleændringer (med diskussion af »lydlove«), om indflydelse fra skriften, om forholdet mellem høj- og lavkøbenhavnsk, og om københavnsk, provinsielt og rigsmål. Bindet slutter med et par korte lydskrevne prøver (heriblandt den velkendte historiker OO 28 født Kbh. der viser sig at være forud for sin tid ved at have e ikke æ i »her«) samt en kommenteret litteraturliste og et ordregister.

Undersøgelsen omfatter sproget hos personer født i perioden 1840 til 1955. Afgrænsningen bagud er bestemt af at forfatterne har ønsket som primærmateriale at have et egentligt lydligt materiale, og der findes bogstavelig talt ikke optagelser med personer født tidligere end 1840. Den anden grænse skyldes at personer født senere end 1955 måtte anses for at være så unge da undersøgelsen blev påbegyndt, at deres sprog endnu slet ikke havde fundet et fast leje. Dateringer refererer til meddelerens fødselsår, at en udtale konstateres 1940 betyder altså at den findes hos personer født 1940, men siger intet om i hvilket år den er hørt, et princip der er noget uheldigt når det drejer sig om provinsielle meddelere, der ofte har skiftet sprogligt miljø og ændret deres eget sprog i senere alder end tilfældet er med den gruppe af meddelerne der er opvokset med rigsmål som daglig-sprog.

Hovedmaterialet er således grammofon- og båndoptagelser, for den ældste del af perioden kraftigt suppleret med skriftlige kilder, herunder ældre optegnelser i lydskrift. Dette gælder især lavkøbenhavnsk, idet der ikke er fundet optagelser med personer født tidligere end 1870, men også det højkøbenhavnske materiale er sparsomt i periodens første fjerdedel, det er korte optagelser og kun sjældent spontant talesprog.

Det postuleres at der eksisterer to, og kun to, socialt korrelerede dialekter (sociolekter) i København og at dette er tilfældet i hele perioden. Høj-københavnsk tales rent af en lille del af den københavnske befolkning, mens der ikke er fundet nogen med lutt lav-københavnske former.

Hvad er det så der er sket med københavnsk i løbet af de sidste godt hundrede år? Mange af ændringerne

er ganske godt kendt også uden for filologkredse, idet det jo ofte er sådanne moderniserede udtaleformer der diskuteres i læserbreve og dagbladenes sprogrubrikker, men her sættes de ind i en sammenhæng og der redegøres for den relative og absolutte kronologi. Der lægges ud med en gennemgang af a-udviklingen, den differentiering der er sket i perioden i to a-lyd, et fortunge-a og et bagtunge-a. Omkring 1860 skrev Fritz Jürgensen som tekst til en af sine tegninger: Hørte Du hvad han säh? og dermed er det af mange så forhadte flade a første gang bevidnet, og brugt som lav-københavnsk karakteristik. Indtil da havde man haft næsten ens a'er i »dame« og »aldrig«. Udviklingen begyndte med det korte a, men det blev snart overhalet af det lange a, således at det lange flade a er gennemført hos næsten alle høj-københavnsktalende født i dette århundrede, mens et kort fladt a stadig kun findes hos lav-københavnsktalende. Højsprogstalende har derimod to forskellige korte a'er, et mere åbent og tilbagetrukket (som det enerådende a før perioden) i ord som tam, tap, skaffe, tak, tanke, og et snævrere a der ligger længere fremme i munden i vand, skat, taske og lignende kombinationer, men kun fladt a i ord som lade, dale, tabe. I den midterste del af perioden har et mindretal dog en anden fordeling, idet mappe kan have samme a som matte.

Udtalen af ord som koste, komme, top, stok er også ofte i søgelyset i udtalediskussioner. Her bringer bogen chokerende nyt: de rædsomme vulgære former med tilbagetrukket å, som nogle københavnere betjener sig af, hvor tosset rimer på kors-et, og stok lyder (næsten) som stork, har sandelig været anvendt af folk som Troels-Lund, Harald Høffding, Otto Jespersen for slet ikke at tale om Peter Jerndorff og Thorkild Roose, ja sågar Karen Blixen! Vi kan altså roligt gå ud fra at dengang var der ikke noget vulgært over disse former. Derimod advarer Jerndorff mod »den hæslelige [overgangslyd] mellem aa og a (appe paa Laftet. Kam hun saa? . . .)« dvs. former som nu ofte kaldes affekterede eller tilskrives damebourgeoisiet i Hellerup, men som også personer som Victor Kuhr og Christmas Møller har brugt. I dette tilfælde er det lav-københavnsk der har været konservativt og holdt fast ved den gode gamle udtale, mens høj-sproget har fået fremskydning og afrunding i større eller mindre grad; fremskydningen har holdt sig, mens afrundingen til a aldrig slog helt igennem og ikke findes i materialet efter 1950.

Knap så stor opmærksomhed har man normalt ofret de mange tilfælde hvor vokalkvaliteten ændres på grund af naboskab med r, så for mange vil det måske komme som en overraskelse at drikke slet ikke rimer på stikke men på stække, men det har det faktisk ifølge det her fremlagte materiale gjort i hele dette århundrede blandt københavnsktalende. Tilsvarende er der blevet stor forskel på ø'et i stykke og trykke, tre rimer ikke på te, men lyder ganske som træ, undtagen i rigsmål på jysk eller fynsk substrat, hvor også æ'et er åbnet så vræle ikke rimer på hæle men snarere på hale. Lavkøbenhavnsk er gået endnu videre idet ræ foran visse konsonanter er faldet sam-

men med ra, ret og rat lyder ens, og dette er i færd med at brede sig til høj-københavnsk. Enkelte ord er dog løbet i forvejen: en brandert hed tidligere en brændert, den nuværende form må forstås som et låneord fra lav-københavnsk.

Mens de foregående ændringer har været længe undervejs er der i periodens sidste fem år konstateret en ganske ny lydåbning fra u til o efter r, dvs. rude falder sammen med rode. Denne udvikling er dog så ny, så det endnu er uvist om den slår igennem. Også foran r sker der åbninger både af æ og ø, men i denne stilling er der også eksempler på den modsatte udvikling: en del ord der tidligere blev udtalt med e og ø men stavedes med i og y, udvikler sig til ir, fx kirke, myrde. Dette er altid blevet opfattet som en reaktion mod den almindelige åbningstendens, en opfattelse forfatterne tilslutter sig med udførlig argumentation herfor.

I bind 2 behandles de ikke generelle udviklinger, her kan man finde oplysning om hvornår man begynder at udtale d'et i Vedbæk, Bredgade m. fl., i hvilken udstrækning au blev udtalt som ov i en fremmedord og egennavne som auktion, Paula, Baumann – på dette punkt svarer egne sproglige oplevelser ikke helt til materialet i bogen, idet der blandt mine omgivelser er personer født så sent som 1938 der har ov i en række af disse ord, heriblandt som læseudtale af navnet Skautrup. Man kan også se hvornår spøgelse holdt op med at rime på Højelse, og bøger på tøj-er, hvornår de lav-københavnske f-former af ord som købt og tabt uddøde, hvornår d'et kom ind i hyrde og andre som ellers havde rimet på styre, og endelig kan man følge en lang række enkeltords udvikling. I et enkelt tilfælde viser forfatterne her en lidt for snæver horisont. Det drejer sig om nasalindskud i ordene desertere og ruinere (desentere, rungenere) hvor de ikke er opmærksomme på at sådanne nasalindskud findes i mange fremmedord i dialekterne, f. eks. affensere, aventere, pampusser for afficere, avertere, papusser, men også i nedertysk så man altså ikke nødvendigvis skal søge forklaringen på dansk grund, jf. Peter Jørgensens behandling af fænomenet i Festskrift til Dahlerup.

De mange enkeltheder i dette bind skal i øvrigt ikke drøftes her men kun et par ting i de sidste kapitler. Først forholdet mellem de to københavnske sociolekter. Før 1700 kan der ikke opstilles sociolekter, i løbet af 1700 tallet bliver visse træk korrelerede med lav social status, men først i 1800 tallet begynder de mange generelle lydovergange at optræde forskudt i tid, så der bliver generelle forskelle mellem de to sociolekter. Novationerne opstår som regel i lav-københavnsk, hvorefter de (oftest) optages i eller (sjældnere) afvises af høj-københavnsk. Fra omkring 1900 er der imidlertid en tendens til at de to sociolekter atter nærmer sig hinanden, nye sprogviklinger optræder nu mere samtidigt, og intet tyder på at forskellenes antal vil øges i fremtiden. Det fremhæves som en vigtig faktor i denne proces, at det i 1900–20 blev almindeligt at også de høj-sprogstalende sendte deres børn i kommuneskoler. Mens de tidlige forskelle var bun-

det til bestemte ord eller konstruktioner, og var naturlige sproglige klasseforskelle idet de hang sammen med at overklassen, de dannede, havde et nærmere forhold til skrift og fremmedsprog end underklassen, så er de senere forskelle ikke direkte betinget af danselseniveauet, men af en mindsket interaktion mellem klasserne. Man kunne i denne forbindelse gøre opmærksom på hvor smukt dette svarer til de demografiske ændringer der indtræffer i denne periode. Mens alle sociale lag tidligere kunne bo i samme hus, så kun stueetagen og rangforordningen stod mellem generalen og portneren, blev der i løbet af 1800 tallet i højere grad tale om sociale forskelle mellem kvarterer indbyrdes.

Det afsluttende kapitel har overskriften: Københavnsk, provinsielt, rigsmål. Det fastslås her at København er den eneste egn i landet hvor sproget ikke påvirkes udefra. Det har derimod infiltreret det øvrige land, således at samtlige høj-københavnske og næsten alle lav-københavnske sprogformer findes overalt i landet. Da begrebet rigsmål af Brink og Lund defineres som »dansk sprog der ikke er lokalt bundet«, og rigsmålsformer følgelig er former der findes i hele riget, er pointen altså at rigsmål som helhed slet og ret er københavnsk! Dette skal dog ikke forstås således at alle de udviklinger rigsmålet har gennemløbet i yderste instans skulle være udgået fra København, men i den her undersøgte periode begynder næsten alle landsomfattende udviklinger i København. Det skal såmænd nok være rigtigt, men man føler sig ikke helt så tryk ved de forskellige udsagn om sprogtilstanden rundt omkring i den danske provins som tilfældet er når talen er om københavnsk. Der er flere grunde hertil. For det første materialets størrelse og repræsentativitet. Mens især det høj-københavnske materiale er meget omfattende (175 personer og ofte lange optagelser), består en meget stor del af de 117 provinsielle prøver af korte optagelser på under 8 min. Desuden kan man ikke se hvor stor geografisk spredning der er, idet det kun er markeret hvem der er jyder, og hvor mange af de jyske meddelere hører til Lars Brinks s. 40 omtalte vendssyselske svigerfamilie? Der nævnes 50 meddelere fra denne gruppe, men er det ud af de før nævnte 117? I så fald er skævheden betragtelig. Provisiell udtale er i øvrigt studeret hos seminarieelever og især gymnasieelever i en række provinsbyer, hvilket muligvis er tilstrækkeligt til at antyde udviklingens retning, men næppe udbredelse, og heller ikke er nok til at danne sig »et helhedsindtryk af udtalesituationen i sprogsamfundet Danmark i perioden«. Hertil kommer at forfatterne stedvis røber manglende kendskab til de dialektale forhold, det er f. eks. ikke særligt betryggende at se at hårdt g i æg, væg, skæg skulle være udtryk for klusil-spring (s. 760), ligesom det virker lidt pudsigt at se ganske almindelige jyske forhold skildret som vendssyselske. På denne baggrund er jeg noget usikker på om forfatterne nu også altid har kunnet høre de relevante forskelle hos personer med dialektal baggrund. Er det f. eks. sikkert at østjyder på Horsens- og Silkeborgegnen har fået w i ord som bøger, eller er det en

fejlhøring der skyldes at det bløde g på denne egn ikke udtales på samme måde som i konservativt rigsmål?

Disse indvendinger vedrørende behandlingen af provisielt sprog skulle dog nødtigt tilsløre værkets kvaliteter. Der er her for første gang fremlagt en vel-dokumenteret redegørelse med datering af udtaleændringer inden for dansk rigsmål gennem godt hundrede år. Mens de hidtidige behandlinger har været bygget på få og spredte iagttagelser, har Brink og Lund ved at udnytte de gamle optagelser i Nationaldiskoteket og Danmarks Radio ganske anderledes fast grund under fødderne når de udtaler sig. Bogen bliver dermed også en såre nyttig opslagsbog for alle med en vis sproglig nysgerrighed: når tante Agnes siger lære-inde (og ikke lærer-inde) er det så hende der er affekteret? Hvis hun er født i København før 1910 må hun frikendes, indtil 1890 var udtalen enerådende (kendes i øvrigt også fra dialekter) og først efter 1910 påfaldende. Hvordan kan det være at Karen Blixen taler på den mærkelige måde med en blanding af vulgære og forfinede former? Det skyldes ene og alene at hendes sprog er umådelig gammel-dags, hun taler høj-københavnsk anno 1840-50 skønt hun er født 1885.

Dette er blot et par eksempler på hvad man også kan bruge bogen til, samtidig skulle de vise hvordan forfatterne ganske effektivt får gjort op med hvad de kalder fonetisk besjæling, dvs. at en bestemt udtale tages som udtryk for en bestemt sjælelig holdning, bestemte karakteregenskaber eller lignende. Folks udtale er – når man ser bort fra professionelle talere som skuespillere og speakere – normalt bestemt af hvornår de er født og i hvilke sproglige omgivelser de er vokset op og ikke af f. eks. politisk solidarisering med den ene eller anden gruppe. En øget sproglig tolerance skulle altså kunne blive en følge af fordybelse i bogen. Hvis man er mest interesseret i resultaterne og godt kunne undvære dokumentationen, er disse tilgængelige i den meget mindre bog »Udtaleforskelle i Danmark. Aldersbestemte, geografiske, sociale« som de samme forfattere udsendte 1974 – men så snyder man sig selv for en masse spændende detaljer, og for muligheden for at finde dem ved hjælp af det omfattende ordregister.

Inge Lise Pedersen

Hermann Regner Riber: Hollænderbyens bomærker. St. Maglebys gårde, deres indretning og ejerforhold. Kastrup Central Forlag. 1975. 208 s., ill., kr. 70.

I 1971 fik St. Maglebys borgmester som så mange andre steder en elegant borgmesterkæde, der var sammensat af medailloner prydet med byens bomærker. Denne begivenhed blev den direkte anledning til bogen om Hollænderbyens bomærker, idet forfatteren har fundet det på sin plads at forklare kommunens indbyggere – især de mange tilflyttere – hvad

disse bomærker står for, et synspunkt man kun kan være enig med ham i.

Bogen består af en indledning med gennemgang af tidligere forfatteres behandling af emnet samt en redegørelse for bomærkernes udformning og forekomst. Dernæst følger en lang række kapitler, hvori de enkelte bomærkers tilhørsforhold er genstand for en grundig gennemgang. Endelig gennemgås fejlmuligheder ved tolkningen af bomærkerne samt St. Magleby's bys bomærke i to afsluttende kapitler. Bogen er desuden forsynet med illustrations- og kildefortegnelser. Bogen er illustreret dels med gamle og nye fotografier af St. Magleby's gårde og dels med eksempler på bomærkernes brug, der spænder så vidt som fra vindfløje til kartoffelkasser. Det er tydeligt, at der ligger et stort arbejde bag indsamlingen af illustrationsmateriale, idet det er lykkedes at fremskaffe billeder af næsten samtlige 38 gårde.

Størstedelen af bogens 208 sider optages af kapitlerne om bomærkernes tilhørsforhold. Stoffet er disponeret således, at hvert bomærke behandles i et kapitel for sig, hvor forfatteren indleder med en bevisførelse for, at et bomærke kan henføres til en bestemt af byens gårde og fortsætter med en gennemgang af den pågældende gårds historie specielt med henblik på ejerforholdet. Der findes også mange andre oplysninger især om gårdenes indretning, hvortil områdets meget udførlige brandtaksationer er anvendt som kildemateriale. Det er naturligvis tung læsning, og bogen er nok snarere anvendelig som opslagsværk end som sammenhængende fremstilling. Det er imidlertid dens force, at der på et lettilgængeligt sted er samlet et væld af oplysninger om St. Magleby's gårde uddraget af mange forskellige kildegrupper, som er af værdi ikke alene for lokalhistorisk, men også for alment kulturhistorisk interesserede. I virkeligheden kunne der skrives en generel oversigt over amagergårdenes indretning ud fra bogens materiale, men det har forfatteren overladt til andre at gøre. Imidlertid har anmelderen f. eks. fundet adskillige værdifulde oplysninger om Jan Wybrandts gård, hvorfra Dansk Folkemusuem's St. Maglebystue stammer, og på samme måde vil bogen kunne bruges af andre med behov for præcise oplysninger om St. Maglebygårderne.

Birte Friis

Kjeld Villadsen: Pest, skatter og priser. Befolkningsudviklingen i Køge 1629–72. Skrifter udg. af Lokalhistorisk Afdeling, København 1976, 96 s. Kr. 19,55 for medl. af DHF (normalpris kr. 29,35).

Interessen for lokalhistoriske studier er de seneste år blevet stadig mere udbredt, især har der kunnet spores en glædelig fremgang blandt fagfolk. Resultatet ses nu i en pæn portion lokalhistoriske specialer, hvoraf denne bog hører til blandt de bedre.

Kildematerialet er Køges kirkebog (1645–), kirke-regnskaber (1629–), kærnerregnskaber (1629–) og havneregnskaber (1636–). Forfatteren gennemgår kritisk hver kildegruppe og afslører bl. a., at kirkebøgerne har mange mindre lakuner og at der – foruden de velkendte problemer omkring de dødfødtes og de hjemmedøbtes placering – hyppigt er uoverensstemmelse i begge retninger mellem kirkebogens begravelser og kirke-regnskabets begravelser.

Lidt tungere ligger det med forfatterens anvendelse af denne fortræffelige kildekritik. Medens kirke-regnskaberne for det meste anvendes, når de begravedes antal overstiger kirkebogens, foretages der ingen korrektion for underregistrering af fødte, hvilket påvirker adskillige resultater.

Bogens mest spændende del er afsnittet om familieplanlægning i 1652–53. Forfatteren har udvalgt 26 fædre, som i årene 1649–54 regelmæssigt fik børn, ialt 74 børn fordelt over de 6 år med henholdsvis 13, 16, 17, 10, 5 og 13. Materialet viser således en klar nedgang i 1952 og 1653, hvilket forfatteren forklarer med den særlig hårde dyrtid 1651–52. Sammenfaldet er iøjnefaldende, men er tildels et resultat af udvælgelsen af fædre: de anførte fødselstal udgør af de ægtefødte henholdsvis 12%, 20%, 17%, 14%, 13% og 18%. Forfatteren undlader ligeledes at gøre opmærksom på den betydning, som lakunen i dåbsregistret 1652–53 kan have, og hans argumentation på baggrund af en større frekvens vielser i efteråret 1653 viser blot manglende kendskab til datidens vielsesvaner (jfr. Gustv Bang, Kirkebogsstudier, s. 53).

Fascinerende, men spækket med indre modsigelser, er forfatterens beregning af Køges folketal. Det eneste kendte folketal er købstadstællingen 1672, hvor Køge havde 1643 indbyggere, heraf 229 under 5 år, ialt 293 familier med et gennemsnit på 5,6 personer pr. familie. Kærnerregnskaberne afslører, at ca. 20 af de socialt dårligst stillede familier mangler i 1672-tællingen, som forfatteren opskriver med 10%. Det er sikkert korrekt, men rimer ikke helt så godt med de 336 døbte 1667–71. Der skulle da være 229 under 5 år + 10% = 253, svarende til at 83 af de døbte eller 25% skulle dø inden 5. årsalderen (idet der ikke er nævneværdige vandringer i denne periode). Forfatteren beregner imidlertid andetsteds spædbørnsdødeligheden til ca. 45%!

Folketalsberegningerne før 1672 hviler dels på skøn ud fra fødselstallene og dels på skøn over husstandenes gennemsnitsstørrelse. Den første beregningsform er tvivlsom i sig selv, og forfatteren får kun tallene til at passe ved i 1643 at sætte de 518 husstande til en gennemsnitsstørrelse på 6,5 – et forbløffende tal, eftersom gennemsnittet i 1672 på 5,6 måtte være for højt p.g.a. de manglende 20 husstande, som givetvis fortrinsvis har bestået af ældre og børnefattige familier. Selv ikke i økonomisk bedre tider som 1643 kan der antages at være større husstande, idet flere tjenestefolk modsvaredes af, at flere hjemmeboende voksne børn får råd til at stifte bo. Villadsen er sikkert her påvirket af fordomme om tidligere tiders formodede storfamilier og hans eget materiale må nærmest

tolkes i modsat retning, idet der i 1643 findes 56 familier, der bor til leje (givetvis små husstande) mod kun 6 i 1672. Undertegnedes egen analyse over Kalundborg-mandtallet 1645 (upubl.) viser en gennemsnits-husstand på 4,8. Fastholdes 5,5 som gennemsnit forsvinder Villadsens påstand om 5–600 udvandrede tilige med påstanden om byens halvering fra 1643 til 1660. Nok gik handelen på havnen tilbage, men kun i værdi; både hvad angår læster og antallet af skibe, der anløb havnen, holdt niveauet (s. 60–61), så helt gal kan situationen ikke have været.

Bogens største fortjeneste ligger således i dens kildekritik, specielt i analysen af 1672-tællingen, hvori mod konklusionerne om de tidligere folketal nok må anses for temmelig vidtløftige.

Anders V. Kaare Frederiksen

Guld fra Nordvestsjælland. Udgivet af Holbæk Amts Sparekasse i anledning af sparekassens 150-års jubilæum d. 23. december 1975. Redigeret af Mogens Schou Jørgensen, grafisk tilrettelæggelse Keld Nielsen. 248 s., ill., talrige farveplancher, 1975, pris kr. 300.

Ingen historisk genre har vel i de senere år været genstand for så gennemgribende forandringer som jubilæumsskriftet. En udvikling, som må hilses med glæde ikke mindst på grund af prisernes fortsatte himmelflugt for al bogproduktion og de derigennem stadigt vanskeligere vilkår for en illustrationskrævende kulturformidling. Senest har Holbæk Amts Sparekasse – en af landets ældste, endnu fungerende sparekasser – skænket os en pragtfuld julegave ved at fejre sit 150 års jubilæum med en overdådigt illustreret kulturhistorisk publikation, som er til glæde for en langt større kreds, end en traditionel historik over sparekassens økonomiske udvikling og funktion ville have været. Selv om vi for længst er gået fra guldets, er det dog nærliggende for et pengeinstitut at beskæftige sig med dette ædelmetal – specielt inden for en geografisk radius, der vel ret nøje svarer til sparekassens naturlige opland. Guldfund og guld-sagn fra Nordvestsjælland er derfor festskriftets centrale emner.

Imidlertid er Nordvestsjælland ikke noget etableret, veldefineret geografisk begreb, så det havde været ønskeligt, om der i et forord var gjort rede for såvel geografisk som emnemæssig afgrænsning, da ikke alle kapitelloverskrifter er lige talende. Jeg kan forestille mig, at man af lay out-hensyn har villet undgå et forord, og i et værk som det foreliggende må der tages vidtgående hensyn dertil, men problemet kunne være løst ved at udnytte den blanke s. 8 umiddelbart efter rigsantikvar P. V. Glob's charmerende indledning om »Solens guld«. Dette korte kapitel udgør nemlig en slags forord, både emne, stof og forfatterpersonlighed virker som eksponent for bogens formål. Det ville have været en fordel at flytte over-

sigtskortene fra s. 218 her frem foran den egentlige teksts begyndelse, og at man i stedet for den sædvanlige kortstørrelse fra fundoversigterne havde valgt ét enkelt større kort med plads til alle stednavnene, så kunne man have udnyttet resten af pladsen på siden til en udførlig tekst. Af kortene – men også kun der – fremgår, at Nordvestsjælland snarere er et administrativt end et geografisk begreb, nemlig lig med Holbæk amt, som det var fra 1933 til amts- og kommunesammenlægningerne i 1970. Det nævnes i kortteksten, at Samsø i 1970 blev flyttet til Århus amt, men ikke – hvad der i relation til bogens emne er væsentligere – at Samsø indtil slutningen af middelalderen både i verdslig og gejstlig henseende hørte sammen med Jylland, og på det gejstlige område bevarede dette tilhørsforhold. Det har bl. a. betydning, hvis man vil undersøge præstindberetninger og antikvariske indberetninger indsendt ad gejstlig vej. På samme måde er det ikke helt uvæsentligt, at Orø indtil 1933 hørte til Horns herred (og dermed Fredriksborg amt), mens det for sammenhængen er ligegyldigt, at Hesselø i 1975 blev overflyttet til Frederiksborg amt, da øen hverken er markeret på kortet eller omtalt i bogens tekst, men kun i denne overflødige note.

Selv om det behandlede område således er administrativt betinget, udgør det både i fysisk- og kulturgeografisk henseende et velafgrænset område. Areal-mæssigt var Holbæk amt det største af Sjællands 5 amter, og bebyggelsesmæssigt kan området anses for repræsentativt. Antallet af oldtidsfund og ikke mindst udforskningen af dem må regnes for over middel. Summen af disse forhold øger værdien af den udsnitsanalyse, der udgør bogens centrale del.

Bogens tekst er opdelt i 4 hovedemner med hver sin forfatter: »Oldtidsguld«, skrevet af *Mogens Schou Jørgensen*, der tillige er redaktør for hele værket, »Guldmønter« af *Kirsten Bendixen* og »Middelalder og renaissance« af *Fritze Lindahl* samt »Højfolkets guld« af *Iørn Piø*. Hertil kommer *Thorhild Ramskous* kapitel »Guld gennem tiderne« og *Ulla Lund Hansens* »Guld-håndværk i Nordens oldtid« – begge uden speciel tilknytning til Nordvestsjælland. Oldtidsfundene er, som det kunne ventes, stærkt dominerende, og kapitlet om oldtidsguldet derfor langt det største. Af de ca. 80 sider optager de tilhørende fundlister og litteraturhenvisninger næsten halvdelen så det er forklarligt, at man har følt behov for en modvægt mod denne tyngde og har indforskrevet Ramskous cause-rende kapitel, der fortrinsvis beskæftiger sig med jagen på guldet og de litterære udtryk, denne giver sig udslag i, specielt i eddadigtning og sagaer. Ramskou har ikke været bundet af tid og sted, former og fundkatalog og kan derfor ubesværet fortælle løs. Man kunne have ønsket en vis stramning enkelte steder, så at der var blevet plads til at føre tråden lidt længere op i historisk tid med en redegørelse for guldets plads i folkevisedigtningen og, at ridderromanernes søgen efter den hellige gral var blevet nævnt i fortsættelse af vølsungernes kamp om guldet.

Schou Jørgensen starter med en almindelig redegørelse for problematikken omkring gravplyndringer

og statsmagtens forvaltning af danefæ-lovgivningen. Skønt allerede landskabslovene indeholder bestemmelser om danefæ, findes der ingen museumsstykker, som er indsendt til kongen forud for Christian den fjerdes tid. Ældre ædelmetalgenstande er alle gået i smeltediglen. Hovedparten af det, vi idag kan bestyre på vore museer, er indsamlet efter 1800, dels som resultat af tilfældige fund i forbindelse med markarbejde, dels gennem de sidste 100 års systematiske arkæologiske undersøgelser.

Blandt de få guldfund, hvis museumstilværelse er ældre end år 1800, er en *lunula*, dvs. en måneformet halsring, som i 1736 blev indleveret fra Fredensborg til Kunstkammeret. Denne sjældne smykkeform kendes fra Danmark ialt kun i 3 eksemplarer, hvoraf den, der er fundet på Grevinge mark i Odsherred, er den bedst bevarede. Det er naturligt, at Schou Jørgensen gør særligt meget ud af dette fund og forsøger at placere det i dets europæiske sammenhæng; den største koncentration af *lunulae* findes i irske bronzealderfund. På samme måde er det indlysende, at den helt enestående solvogn fra Trundholm mose sammenlignes med andre kendte solbilleder fra Norden. Derefter gennemgås de øvrige fund fra ældre og yngre bronzealder, førromersk jernalder – som trods denne periodes almene guldfattigdom er præsenteret med en halsring af special type, fundet i Løgtved mose i nærheden af Kalundborg. I løbet af romersk jernalder vokser antallet af guldfund i form af hængesmykker, »berlokker«, og arm- og fingerringe. Fra gemansk jernalder gør også betalingsguldet sig gældende ved siden af smykkerne, og guldblik forekommer som forgyldning på sølv- og bronzegenstande samt alene i form af småfigurer. I vikingetiden er sølvet dominerende, det findes i talrige skattefund både som mønter og smykker, hvoraf nogle med forgyldning; egentlige guldfund kendes bl. a. i form af støbte armringe. Kapitlet afsluttes med 4 fundkort og en tredelt fundkatalog, hvoraf den egentlige har 86 numre. Til sidst følger en imponerende litteraturfortegnelse på 8 sider.

Ulla Lund Hansen redegør i sit afsnit for hvilke redskaber, der stod til oldtidshåndværkerens rådighed, og for den teknik, der ligger bag de forskellige former for ornamentik. Selve teksten er udmærket til større forståelse af det foregående arkæologiske afsnit, men det bryder bogens plan, at flertallet af de flotte farveplancher her gælder fund uden for området. Den afsluttende fundkatalog virker i samme retning, af 29 numre er kun to fra Nordvestsjælland. Bogens skævhed bliver herved større end nødvendigt eftersom de to følgende forfattere har begrænset sig til fund fra området.

Kirsten Bendixens kapitel burde nok have heddet »Guldmønter og -medailler«, for af de ialt 9 fund gælder to medailler, begge brandenburgske portrætmedailler, hhv. af fyrstebiskop Sigmund af Magdeburg, og dennes nevø, Christian 4.s svigerfar, markgreve Joakim Frederik. De 7 møntfund repræsenterer kun 3 typer: en romersk *solidus* fra en jernalder-

grav, en flandersk »mouton d'or«, også kaldet agnelot (ikke at forveksle med engelot), afbildende lammet med korsfanen, samt 5 stk. af Fredrik 5.s kurantdukater fra årene 1758–61 – alle fundet som løsfund.

Heller ikke smykkefundene fra middelalder og renessancetid glimrer ved deres mængde. Til gengæld hører Orøkorset blandt vore største skatte af tidlig middelalderlig guldsmedekunst. Noget smykke i egentlig forstand er Orøkorset ikke, det er ligesom de to andre berømte middelalderlige guldkors, Dagmarkorset og Roskildekorset, et relikviekors – rimeligvis har det indeholdt en splint af Kristi kors. Men mens de to andre kors er byzantinsk arbejde, er Orøkorset utvivlsomt blevet til på nordisk grund. *Fritze Lindahls* tanke, at det er et lundensisk arbejde, lyder rimelig, og måske er det også en holdbar tese via indskriften om Oluf konge at knytte korset til Harald Kesjes søn Oluf, der en tid optrådte som konge i Skåne, men blev slået på flugt af ærkebiskop Eskil og Erik Lams tilhængere. *Fritze Lindahls* grundige gennemgang af Orøkorset er den første udførlige kunsthistoriske behandling af dette spændende museumsstykke, hvortil der ovenikøbet knytter sig en rørende fundhistorie.

Udover Orøkorset gennemgås en halv snes finger- ringe, der i tid strækker sig fra slutningen af det 12. årh. frem til slutningen af det 16. årh. Endelig behandles et ret usædvanligt smykke fra Christian 4.s tid. På låsens forside er modelleret en række motiver og symboler i flerfarvet emaille, mens den på bagsiden har årstallet 1630, initialerne HW og MLM omgivet af blomster og fugle i farvet emaille og i midten findes et IHS-monogram. Det drejer sig utvivlsomt om en bryllupsgave fra den ene ægtefælle til den anden. Rigsadmiral Henrik Vind til Aggersvold ægtede i 1630 Margrete Laxmand (Madsdatter), men ægteskabet blev kort, 3 år senere døde Henrik Vind og blev gravsat i Hjembæk kirke, hvor smykket er fundet, uden at de nærmere fundomstændigheder er oplyst. *Fritze Lindahl* opfatter smykket som en brudegave fra Henrik Vind til Margrete Laxmand, men da låsen ikke viser spor af slid, kunne det tænkes, at hustruen havde givet sin mand det med i graven. Mon ikke det er en mere nærliggende tanke, at armbåndet har været en gave til brudgommen – dengang brugte mænd jo lige så godt smykker som kvinder.

I bogens sidste kapitel fortæller *Iørn Piø* om de lokale sagn, hvori genstande af guld (og sølv) spiller en rolle. Det drejer sig om godt og vel 50 optegnelser, hvoraf langt de fleste handler om skattegravning el. bortgemte skatte, mens et dusin er såkaldte alterbægersagn.

Det er meget spændende at se genstandsforskning og traditionsforskning behandlet side om side. Da bogens værdi rækker langt ud over det lokale og på flere punkter publicerer ny forskning, er det et stort plus, at den er forsynet med et engelsk resumé. Den er også forsynet med registre, der overraskende nok har rækkefølgen: stedregister, sagregister og sidst personregister. De bærer i nogen grad præg af at være udarbejdet af en udenforstående, f. eks. er Fyrislet-

ten ikke at finde i stedregistret, men i sagsregistret. Der er lagt et stort arbejde fra mange sider i at skabe en både smuk og indholdsrig publikation, og det er tilfælde lykkedes.

Thelma Jexlev

Søren Ehlers: En lokal grundtvigsk bevægelse. Etableringen af grundtvigske institutioner i Nordvestsjælland 1864–94, eget forlag, Stationsvej 22, Kagerup, 3200 Helsingør, 1977, 135 s., kr. 20 + forsendelse.

Det er en kendsgerning, at de fleste af specialafhandlingerne, der bliver skrevet ved universiteterne, forbliver utrykte og aldrig når ud til en større læsekreds. Dette er beklageligt og bidrager til at isolere denne forskning, fra den almindelige kultur- og samfundsdebat.

Derfor er det med glæde man konstaterer, at Søren Ehlers specialafhandling i historie om institutions- og foreningsdannelse i grundtvigske kredse i Nordvestsjælland i forrige århundrede mangfoldiggøres i et større oplag. Beskrivelser af »folkelige bevægelser« plejer gerne at være monografier over enkelte bevægelser. Denne undersøgelses styrke er, at den med grundtvigianerne som udgangspunkt, behandler et helt kompleks af lokale institutioner, organisationer og foreninger i én sammenhæng, så forbindelsen mellem dem træder tydeligt frem.

Det er karakteristisk for den grundtvigske bevægelse, at den ikke som andre religiøse bevægelser har haft en fast organisationsform. Grundtvigianernes fællesskab kom i stedet til udtryk gennem engagement i en række kulturelle og økonomiske foretagender. Undersøgelsen viser hvordan de grundtvigske fandt sammen omkring højskoler og friskoler, foredragsforeninger og skytteforeninger. Vi møder dem som ivrige forsamlingshus- og brugsforeningsstiftere og fremtrædende bestyrelsesmedlemmer i andelsmejerier og sparekasser, sygekasser og landboforeninger.

Grundtvigianismens folkelige side kunne således udmærket føres ud i livet i fællesforetagender, som havde en bred lokal opbakning. Men når det gjaldt det religiøse liv og børnenes opdragelse kom grundtvigianernes eksklusivitet og etnocentrisme til udtryk i oprettelsen af valgmenigheder og friskoler. Disse udgjorde selve kernen i den lokale grundtvigske bevægelse.

Søren Ehlers arbejde er måske det første mere grundige forskningsarbejde, der er foretaget med henblik på at placere grundtvigianerne i en social sammenhæng og fortjener alene af den grund særlig interesse. Ubberup valgmenigheds medlemsfortegnelser er blevet grundigt udnyttet til at belyse dette.

Det er påfaldende at husmændene og boelsmændene kun udgjorde ca. 10%. Hvorvidt dette var typisk, kan kun vises gennem flere lignende undersø-

gelser. Men det kan her nævnes at i Morsø valgmenighed udgjorde husmændene på samme tidspunkt ca. 40%.

Selv om den foreliggende undersøgelse vil se valgmenigheden i Ubberup som en lokal bevægelse, viser dog selve kirkebyggeriet, at de lokale kræfter ikke slog til. Det var således kun med støtte fra andre grundtvigske kredse at byggeriet kunne gennemføres.

Forfatteren har gjort sig store anstrengelser for gennem oplysende biografiske noter at orientere læseren om hver enkelt omtalt. Men man kunne godt have tænkt sig at de også i større udstrækning var søgt indplaceret i deres sociale og kulturelle hverdag. Trods alt udgjorde de jo en minoritet i det lokalsamfund hvor de hørte hjemme.

Til sidst skal nævnes at undersøgelsen også giver et interessant bidrag til diskussioner om sammenhængen mellem de religiøse vækkelser og det voksende politiske engagement i forrige århundrede. På trods af at Odsherred har været ramme om tidlig aktivitet både på det religiøse og det politiske område, ser det ud til, at der har været yderst ringe kontakt mellem de to bevægelser. Den religiøse vækkelse var således stort set begrænset til det sydvestlige hjørne af Holbæk amt, mens den politiske bevægelse havde sit centrum i amtets østlige egne.

Søren Ehlers arbejde er på mange måder et pionerarbejde indenfor forskningen af de folkelige bevægelsers historie, som fortjener at blive læst af alle, som interesserer sig for samfundsudviklingen på lokalt plan i forrige århundrede og den demokratiseringsproces, som har lagt grunden til det samfund vi lever i idag.

Margaretha Balle-Petersen

Anders V. Kaare Frederiksen: Familierekonstitution. En modelstudie over befolkningsforholdene i Sejerø sogn 1663–1813. Københavns Universitet, Demografisk afdeling, Statistisk institut, Publikation nr. 1, Akademisk Forlag, København, 1976. 176 s. Kr. 50.

Med dette arbejde har endnu en skriftserie set dagens lys, idet Demografisk afdeling ved Københavns Universitets statistiske institut har udsendt afhandlingen som sin publikation nr. 1. Afhandlingen er identisk med forfatterens hovedfagsspeciale i historie, og med denne kombination er allerede antydet, at vi står over for et af de tilfælde, hvor historikere er søgt ud over traditionelle faggrænser for at hente inspiration og vejledning til at angribe egne problemstillinger med hjælpemidler udviklet inden for andre discipliner. Dette er udtryk for en i sig selv glædelig faglig åbenhed, og det må også anerkendes, at man fra Demografisk afdeling har villet bidrage aktivt til publiceringen af den ofte ganske betydelige forskningsindsats,

som finder sted i forbindelse med udarbejdelsen af specialeafhandlinger ved universiteterne.

Anders V. Kaare Frederiksen har blandt andet ladet sig inspirere af de nyere franske befolkningshistorikere, og herunder specielt af Pierre Gouberts arbejde om Beauvais' befolkning i det 17. århundrede. Som mange af disse franskmænd har Frederiksen taget sit udgangspunkt i forholdene i et enkelt – eller højst et par – lokalsamfund, og som mange af dem har han også benyttet den stedse mere almindelige familierekonstitutionsmetode som grundlag for studiet af befolkningsudviklingen. Som det fremgår af afhandlingens undertitel, har det været Sejerø sogn i perioden 1663–1813, der har været i fokus, men også materiale fra Tårnborgh sogn ved Korsør for perioden 1633–1813 er inddraget en række steder.

Valget af disse sogne og af disse perioder er betinget af flere forhold. Udover at personlige forhold vel sagtens har rimeliggjort et valg mellem sogne, som dækkes af Landsarkivet for Sjælland m.v., har metoden stillet meget strenge krav til kirkebogsmaterialet i de sogne, som skulle kunne komme på tale. Kirkebøgerne må være i hvert fald næsten uden lakuner, og begravelseslisterne skal helst angive de begravedes alder, for at identifikationsproblemerne kan blive så få og små som vel muligt. Sejerø og Tårnborgh er altså blandt de få sogne, der i betydeligt omfang tilfredsstiller de opstillede krav. Men hertil kommer, at forfatteren har ønsket 2 forskellige typer af lokalsamfund repræsenteret, et relativt lukket samfund side om side med et mere åbent, og det har selvfølgelig indskrænket valgmulighederne yderligere.

Det sidstnævnte udvalgskriterium virker nok i første omgang meget rimeligt. Men tænker man forholdet nærmere igennem, bliver det noget mere problematisk. Forfatterens hensigt med at studere disse to sogne sammen var angiveligt, »at ensartede træk i befolkningsudviklingen måtte kunne danne grundlag for en teori om befolkningsforhold i danske landsogne i al almindelighed« (p. 10). Imidlertid er arbejdet med det mere folkerige Tårnborgh sogn trukket ud, og sammenlignende analyser er derfor kun blevet foretaget i forholdvis beskedent omfang; resultatet af disse er nogle gange en vis parallelitet i udviklingen, medens der andre gange konstateres markante forskelle mellem de to sogne. Spørgsmålet om udviklingen af en teori for befolkningsudviklingen i danske landsogne i denne vigtige periode, hvor jo blandt andet den demografiske transitions indledningsfase må placeres, er derfor gledet helt i baggrunden i afhandlingen. Skaden herved er dog til at overse. Det skyldes, at problemerne omkring slutning fra en stikprøve (*in casu* altså 2 sogne på Sjælland) til en bagvedliggende »population« (*in casu* danske landsogne i almindelighed) ikke er så enkle, som forfatteren giver udtryk for. Det må på dette punkt være på sin plads at henvise til Hans Chr. Johansens større anlagte, men på mange punkter tilsvarende undersøgelse (*Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*, Odense University Press, 1975), hvor en tilfældig og stiftsvis stratificeret stikprøve, der består af 26 land-

sogne, giver et helt anderledes grundlag for påstande om befolkningsudviklingen på landet i den studerede periode, end en ensartet udvikling i Sejerø og Tårnborgh ville kunne have gjort. Det er i øvrigt meget at beklage, at de to undersøgelser er udkommet på sådanne tidspunkter i forhold til hinanden, at ingen af dem har kunnet udnytte den andens resultater. Men det vil hyppigt være tilfældet, når som her en ny metode er ved at slå igennem, og derfor tages op af flere.

På grund af de ovennævnte forhold fremstår den foreliggende undersøgelse altså primært som en studie af Sejerø i perioden indtil de trykte skemaer til kirkebogsføringen blev taget i brug i 1813, og formålet er at belyse befolkningens vækst og struktur gennem hundredåret op til de store landboreformer og den demografiske transition (p. 9). Undersøgelsens egentlige genstand bliver da dette velafgrænsede lokalsamfund, og udsagnene om det kan kun have begrænset gyldighed herudenfor. Men det er måske også mindre væsentligt i forhold til de resultater, der kan fremlægges om udviklingen på Sejerø.

Selve begrebet familierekonstitution definerer forfatteren rimeligt nok som centralisering af personoplysninger om biologiske familieforhold, og han nævner, at familierekonstitutionsstudier normalt omfatter 2 faser, nemlig dels en centraliseringsfase, hvor de biologiske familier etableres på grundlag af allehånde oplysninger fra kirkebøger, folketællinger m.v., dels en analysefase, hvor de sammenstillede familier studeres nærmere. Hovedvægten i fremstillingen ligger så afgjort på de foretagne demografiske analyser, men den valgte korte og klare hovedtitel på afhandlingen stiller vel snarere i udsigt, at en fremstilling af centraliseringsfasen er det primære. Det er det imidlertid ikke. Familierekonstitutionens metode og teknik får kun en kort og lidet instruktiv behandling, og det samme kan i et vist omfang siges om fremstillingen af undersøgelsens tekniske side.

Det er beklageligt, at forfatteren netop på disse punkter har været så kortfattet, for det er klart nok, at hans indsigt i emnet er meget betydelig. Og hertil kommer, at det benyttede kirkebogsmateriale tilsyneladende er af så høj kvalitet og befolkningssammensætningen så optimal for dette formål, at centraliseringen resulterer i relativt langt flere rekonstituerede familier, end man normalt ser i disse studier.

Forfatterens for så vidt forståelige interesse i at komme i gang med de demografiske analyser betyder også, at han går vel hastigt hen over flere punkter, som er nødvendige forudsætninger for, at man kan vurdere værdien af de demografiske analyser. Et sådant punkt er en nogenlunde samlet præsentation af materialet, som det foreligger i sin endelige form – dvs. antallet af personer i de forskellige registre, personernes fordeling på familietyper, enkeltoplysningernes fordeling på personer, eventuelle identifikationsproblemers karakter og omfang osv. Et andet punkt er en kritisk evaluering af det således indsamlede materiale, altså en vurdering af kvaliteten både af de enkelte oplysninger og den foretagne rekonstitution. Det omtales, at kirkebøgerne er blevet prøvet

kritisk, og at Sejerø-kirkebogen klarede denne prøve perfekt (p. 14), men også her lades læseren i et vist omfang i stikken, for hvad betyder det mere konkret? Hvilke tests er blevet gennemført, og hvad har resultaterne været? De har dog åbenbart været så gode, at folketællingsoplysningerne fra 1787 og 1801 har kunnet skydes i baggrunden, ligesom de tilsyneladende har været uden reel betydning for familierekonstitutionen. Deres placering er i det hele taget væsentligt mere beskedne end i Hans Chr. Johansens ovennævnte undersøgelse, idet de stort set kun bruges som en slags kontrolmateriale, som famileregisteret kan holdes op imod på folketællingstidspunkterne, for at famileregisterets kvalitet kan eftervises. Et andet mål med disse sammenstillinger er at checke folketællingerne, medens metoden i mindre grad bruges til at sætte spørgsmålstegn ved det etablerede »folkeregister«. Men det fremgår for eksempel af tabel 5.1, at der velsagtens knytter sig en ikke helt ubetydelig usikkerhed til aldersfastsættelsen hos de personer i registeret, som man ikke har dåbsdato på. Det burde have ført til, at spørgsmålet om kvaliteten af begravelseslisternes alderangivelser generelt var blevet taget op, for det har på sin side betydning for den tillid, man kan have til de foretagne sammenkoblinger af enkeltoplysninger om enkeltpersoner. Der er vel ingen grund til at antage, at problemerne på dette punkt er store, men det er her nævnt som et eksempel på den type mere dybtgående overvejelser, som forfatteren burde have ekspliciteret og sat tal på i det omfang, det var muligt. Det samme synspunkt kan som nævnt også fremføres over for de sammenstillinger af folketællingsoplysninger og registeret, som ligger bagved afsnit 5.3, og som er dokumenteret i bilagstabellerne 22–25.

Anders V. Kaare Frederiksen er givetvis mere bevist om disse problemer end mange af sine forgængere på området, men det er alligevel nødvendigt at give vurderingen af disse basale problemers behandling en fremtrædende plads i denne omtale. Det skyldes, som allerede tidligere anført, at kendskab til deres art og omfang i hvert enkelt konkret tilfælde er af central betydning for, hvad den efterfølgende demografiske analyse kan bruges til.

Afhandlingens centrale demografiske analyser omfatter blandt andet den samlede befolkningsudvikling under forskellige vandringsantagelser samt mere detaljerede analyser af fertilitets- og dødelighedsudvikling og ægteskabsstiftelsen. Der fremlægges her mange og væsentlige delresultater (blandt andet konstateres en meget høj spædbørnsdødelighed på Sejerø), som det vil føre for langt at referere. Til gengæld savnes i høj grad en diskussion af, hvad hensigten er med disse mange beregninger og tabuleringer. Undersøgelsens formål var jo angiveligt at belyse befolkningens vækst og udvikling i et dansk landsogn, og der er til dette formål etableret et befolkningsregister, der rummer relativt flere rekonstituerede familier, end man normalt ser. Men er dette materiale – på trods af dets åbenbare kvaliteter – stort nok og godt nok til at kunne bære de mange tabuleringer og ana-

lyser, som den nemme edb-adgang har fristet forfatteren til? Det fremgår, at han selv har haft sine tvivl (således pp. 59, 65, 66, 74, 75, 77 og 86), og det havde nok i et vist omfang været rimeligt, om denne tvivl var resulteret i mere detaljerede analyser af for eksempel udviklingen i enkelte familier eller i grupper af familier eller personer, som af en eller anden grund – af metodisk, erhvervs-mæssig, social eller anden art – var særlig interessant.

Grunden til, at det ikke er sket, er blandt andet, at forfatteren på grundlag af dr. Skrubbeltangs mange grundige arbejder og sine egne erfaringer fra Sejerø-materialet ikke mener, at det er muligt at følge udviklingen i personers sociale position gennem et helt liv på grundlag af oplysninger fra spredte tællinger. Det kan være meget rigtigt, men det bliver helt uholdbart, når han hævder, at inddeling i socioøkonomiske grupper forudsætter kendskab til det sociale livsforløb (p. 61). Denne opfattelse er udgangspunkt for flere noget urimelige udfald mod Poul Thestrups Glostrup-undersøgelse, som er publiceret i *The Scandinavian Economic History Review*, vol. XX (1972). Thestrup har her forsøgt sig med en sådan sondring, og også Hans Chr. Johansen har i sin store undersøgelse demonstreret, at det trods alle de usikkerhedsmomenter, der knytter sig dertil, kan være hensigtsmæssigt at sondre mellem forskellige erhvervs-mæssige og sociale kategorier, og i begge disse undersøgelser har det da også vist sig at føre til øget indsigt i de studerede fænomener. Og det rige supplerende materiale, som findes i forbindelse med dette sogn (se blandt andet p. 60), burde netop have været en opfordring til at foretage en mere forfinet socioøkonomisk gruppering end den, som alene folketællingernes erhvervsoplysninger muliggør.

De foretagne tilbageskrivninger af folketallet fører i kapitel 4 forfatteren ind på en diskussion af Danmarks folketal i 1600-tallet, fordi der kunne foreligge en kontrolmulighed i form af 1645- og 1660-skattemandtallene, ligesom det også fik ham til at foretage en succesrig eftersporing af 1645-mandtallet fra Kalundborg. Gennem en velargumenteret og skarp redegørelse når han frem til den konklusion, at ingen af de to mandtal kan bruges til folketalsberegninger for hele landet, medens 1660-tallet i nogle tilfælde kan danne grundlag for lokale beregninger, hvad tallet fra 1645 derimod heller ikke kan. For eksempel har 1660-mandtallet 250 indbyggere på Sejerø, medens forfatterens tilbageskrivning af folketallet til ca. 1663 giver ca. 270 personer, altså en helt antagelig overensstemmelse (p. 52). Til et afsluttende skøn over folketallet tager forfatteren selv udgangspunkt i købstadstællingen fra 1672, og på dette grundlag argumenterer han sig tilsyneladende overbevisende frem til et folketal omkring 1672 på mindst 590.000, et tal der afviger en del fra Aksel Lassens skøn over folketallet omkring 1662, altså kun godt en halv snes år før.

Afslutningsvis vil det være rimeligt at konkludere, at Anders V. Kaare Frederiksens arbejde er et både vigtigt og interessant forsøg på at nå frem til en mere sikker viden om befolkningsudvikling på landet i

hundredåret op til landboreformerne og den demografiske transitions indledningsfase. Og der er lagt et betydeligt arbejde heri, som blandt andet også har resulteret i et stort og nyttigt bilagsmateriale.

Men som det vil være fremgået, rejser læsningen af afhandlingen en række problemer, som forfatteren efter min opfattelse burde have gjort betydeligt mere ud af, fordi de er basale i forhold til de videre demografiske analyser. Det virker i denne forbindelse mærkeligt, at han bygger en del af sin sammenfatning og konklusion op omkring en artikel om repræsentativitet og familierekonstitution, som Roger Schofield publicerede i *Annales de démographie historique* i 1972 (pp. 96-97). De 4 hovedpunkter, som Schofield her samler sin meget vægtige kritik af mange familierekonstitutionsstudier i, burde have fået Anders V. Kaare Frederiksen til at stille tilsvarende spørgsmål til sin egen afhandling – og også til eksplicit at give svarene på disse spørgsmål og grundlaget derfor.

Så vidt man nu kan skønne, ville svarene og deres grundlag vel stort set havde været ganske tilfredsstillende i mange tilfælde, og netop derfor er de omtalte mangler ekstra ærgerlige for de mange læsere, som det må antages, at denne afhandling vil få – og som den også bør få.

Jørgen Elklit

Richard G. Nielsen: Mennesker og miljøer i det gamle Slagelse. Udgivet af Slagelseegnens Kulturkreds 1976. 88 s., 164 ill., kr. 88,75.

På omslaget præsenterer denne nydelige bog sig selv således: »Historiske strejftog inspireret af 117 års fuglekongeskiver samt gamle fotos fra by og egn, samlet af Richard G. Nielsen«. Det er ganske rammende. Substansen er de mange gengivelser af den lange og næsten ubrudte række af bevarede fuglekongeskiver 1819-1936, samt et væld af morsomme enkeltbidrag til forrige århundredes kulturhistorie i form af fx. fotos, kort og – ikke mindst – avispluk. Teksten er blot strejftog i Slagelses historie, og jeg kan ikke lade være med at undre mig over, at Richard G. Nielsen ikke har valgt at koncentrere sig om »Slagelse bestandige Fugleskydeselskab« i stedet for at forfatte denne skødesløse skitse til en kortfattet byhistorie. Nu føles hovedteksten og illustrationerne oftest hinanden uvedkommende.

I en kort indledning giver Richard G. Nielsen sammen med sin medudgiver, Jørgen Kanding, en overfladisk kommentar til skydeskiverne. Vi får lidt at vide om fotografiets betydning og påvirkningen fra »den naive kunst«, hvormed man jo nok – lidt unuanceret – mener tidens almuekunst, – men vi får næppe færtan af kunstneren og hører kun sjældent om mulige forbilleder. Når man kigger på de mange billeder af skydeskiver, føler man savnet af en grundig undersøgelse stærkt, – der er mange iagttagelser at gøre i såvel motiver som dekorative rammer og mottoer. Som de to udgivere skriver: »Ved en samlet præsentation af disse prospekter, folkelivs-, landskabs- og blomsterbilleder samt symbolmotiver ser man, at de ikke alene har en lokal topografisk og kulturhistorisk værdi, men også kan give stof til overvejelse over den danske folkekunst«. Alligevel nøjes man med at opfordre læseren til selv »at fundere over, hvorfor den enkelte borger har valgt dette eller hint motiv til sin skive«.

Når man tænker på skydeskiverne som kilder, synes jeg, at det er værdt at gøre den tilføjelse til kommentaren, at der jo er tale om mindeplatter, og at de således kan være malet betydeligt senere end årstallet angiver. Et morsomt indicium herpå giver platten fra 1855, der fører et jernbanemotiv ligesom skiven fra 1856. Forf. forklarer valget af motivet på 1856 med, at vestbanen til Korsør blev taget i brug netop i 1856, men det er da nærliggende også at forklare motivet på 1855-platten på denne måde; den kan endda tænkes malet sammen med 1856-platten.

I bogens slutkapitel ser Richard G. Nielsen på livet i skydeselskabet og »dets placering i det datidige borgerlige miljø«. Det er blevet til et hastigt causeri; jeg savner fx. en forklaring på, hvordan »man kunne blive fuglekonge ved en andens skud«. Hvad krævede man af en fuglekonge, og hvilke særrrettigheder besad han?

I teksterne til de enkelte fuglekongeskiver har man først og fremmest søgt at oplyse fuglekongens identitet og interesseret sig for at fastslå topografiske motiver, der angår Slagelse. Alle andre motiver forbigås stort set; – I øvrigt er disse tekster meget uensartede. Til tider nærmest snakkesalige: Således giver proprietær A. W. Schous platte fra 1834, der prydes med et klassisk motiv (Ceres), forf. anledning til at fortælle om Adelaide Bruns musikalske begavelse. Til tider unødigt kortfattede: Den allerførste skydeskive fra 1819 har ikke, som de følgende platter, fået aftrykt sit motto i teksten, – til trods for at det er svært læseligt. Det er et morsomt og naivt, lille vers: »Oplivet hæver Fuglen sig paa nye, Mens Fuglens Konge daler ned fra Skye, Og gerne vil han Ærens Højde flye, Som Ligemand i Elskte Venners Lye.« Der gemmer sig stof til belysning af borgerskabets idealer og tidens smag i disse platter, men udgiverne følger ikke læseren på vej. Det er blevet en god billedbog at gøre sig uforpligtende tanker ved. Men er det nok?

Steen Ove Christensen

Marianne Antoniewitz: Vallø gods og dets ejere indtil 1461. Skrifter udgivet af Lokalhistorisk afdeling nr. 5, Kbh. 1976. 88 s. + stamtavle. Kr. 19,55 for medl. af DHF (normalpris kr. 29,35).

Marianne Antoniewitz' lille bog er en let bearbejdelse af en to år ældre speciaaleopgave i historie. I 4 kapitler gøres der rede for: 1. Valløregistraturen 1541, 2. slægten Falk og især den til Vallø knyttede linie, 3. det udførlige skifte 1421, hvorved Oluf Akselsen Thott

gennem sin første hustrus arv kom i besiddelse af Vallø og 4. Oluf Akselsens rettigheder og hans godsadministration frem til indførselsbrevet 1461.

Det første kapitel er afgjort bogens bedste. Analysen af den i sin art enestående brevregistratur og redegørelsen for dens tilblivelse giver et nyt og væsentligt bidrag til Vallø's historie. Brevregistraturen svarer i sin opbygning nøje til de brevregistre, som følger efter den langt mere omfattende Mogens Gøyes jordebog, afskrevet i fru Eline Gøyes jordebog (udg. af Thiset 1892). For Vallø's vedkommende mangler jordebogen, men den kan delvis rekonstrueres på grundlag af brevenes opdeling.

M. A. har sat sig som mål at redegøre for godssamlingen forud for skiftet i 1421, samt hvad der skete med Vallø i Oluf Akselsens 40-årige »regeringstid«. Det er forståeligt, at hun er vejet tilbage for at udrede de meget spegede tråde, som vævedes sammen af beskyldninger, bluff og løgne i den følgende periode, da hr. Olufs to døtre, hhv. den »svenske« og den »danske« fru Birgitte, udkæmpede deres strid på højeste plan. Alene det at de to halvsøstre havde samme navn kan virke ret forvirrende – en så intens Birgitta-dyrkelse har vi ikke mange eksempler på. Den ældste datter var utvivlsomt opkaldt efter sin mormor Birgitte Abrahamsdatter (Baad), som må være død ganske kort før Birgitte Olufsdatters fødsel. For Birgitte Abrahamsdatters vedkommende synes der at være tale om navngivning efter den hellige Birgitta, som netop var død og helgenkåret, selv om navnet vist også forekommer i hendes svenske mødrene slægt; Birgitte Abrahamsdatter er det tidligste eksempel fra dansk område på Birgitta-indflydelse. At også Anne Jensdatter (Present)s datter fik navnet Birgitte er vanskeligere at forklare, medmindre det skyldes dyb veneration for helgeninden, Anne Jensdatter kan evt. være opdraget i Maribo kloster. Denne digression er ment som et delvis svar på M. A.s undren et par steder over, at to levende børn i samme søskendeflok bærer samme navn, det er imidlertid ikke usædvanligt i middelalderen, særligt ikke hvis begge bedstefædre el.-mødre havde samme navn.

Da oplysningerne om Vallø gods før 1421 er få og spinkle, bruger M. A. sine kræfter til at gøre rede for slægten Krage-Falk og dens medlemmers placering i samfundet. Resultatet er en del rettelser – deraf nogle tvivlsomme – til adelsårbogens gamle stamtavle (fra 1892) og en hypotese om forbindelse mellem Falk'erne og Hvide-slægten – vist mere fantasifuld end holdbar.

Det er en god idé frem for et utal af noter at samle de anvendte kildesteder i et særligt afsnit, men desværre er det splittet op i alt for mange underrubriker. Lad gå med en opdeling efter de behandlede personer, men en skelnen for hver enkelt person mellem hans politiske virksomhed og hans virksomhed som godsejer samt evt. hans optræden som privat person virker uheldig og afslører i endnu højere grad end teksten M. A.s manglende fortrolighed med middelalderens politiske og retshistoriske begreber.

Bogen kunne være blevet meget bedre og sat brev-

registraturen langt stærkere i relief ved at modstille en analyse af skifterne 1421 og 1541, suppleret med en redegørelse for udviklingen i de 40 år frem til 1461 og derpå i de 80 år 1461–1541. Med udeladelse af det politiske tovrækkeri burde det have været en overkommelig opgave, og man ville opnå en klarere opfattelse af bevaringssituationen for den yngre del af arkivet. Men retfærdigvis må det indrømmes, at den praktiske gennemførelse af den foreslåede problemstilling i nogen grad hindres af, at arkivet fortsat opbevares på Vallø og ikke i et offentligt arkiv.

Thelma Jexlev

Richard G. Nielsen: Fra fjord og fiskeri. Træk af fiskeriets historie på Præstøegnen. 1975, 107 s., ill., kr. 55.

»Søndag den 26de September 1875 samledes efter Indbydelse af nogle Fiskere henvend et halvhundredes Fiskere for at drøfte Spørgsmaalet om, hvad der kan gjøres for Fiskeriet og dets beskyttelse i Fjorden, navnlig begrundet ved at jydsk Fiskere i de Sidste Somre have huseret stærkt paa Præstø Fjord og derved formentlig ødelagt Yngelen.« På denne baggrund dannedes Danmarks første fiskeriforening i Præstø, og i 100-året har man blandt andet fejret begivenheden med et jubileumsskrift. Forfatteren ønsker at »fremdrage træk af den lange udvikling, der gik forud for denne skelsættende begivenhed samt fortælle noget om, hvad der siden er sket i foreningen og omkring de sydsjællandske fiskere gennem 100 år.« Hermed videreføres en hædeværdig tradition for at skrive kulturhistorie i forbindelse med firma- og foreningsjubiler.

Ligesom mange andre lokalhistoriske forfattere har Richard G. Nielsen ment, at det var nødvendigt, at begynde helt forfra, og det vil i dette tilfælde sige med yngre stenalder. Hovedvægten i fremstillingen ligger dog på tiden 1870–1940, og den måtte der gerne have været mere om, for her fortælles mange spændende ting fra erhvervsfiskeriets »gründerperiode«. Behandlingen af tiden før denne periode virker ikke nær så helstøbt – vel især fordi den er baseret på andres fremstillinger og på trykte kilder.

De ialt 107 sider er inddelt i følgende kapitler: De første kystfiskere (3 s.), det store sildefiskeri (13 s.), brat nedgang (3 s.), da fisk var daglig kost (3 s.), fiskende bønder (13 s.), pionererne (7 s.), af drivkvaternes saga (5 s.), efter århundredskiftet (15 s.), moderne tider (5 s.), i fest og glæde (5 s.) og de senere år (3 s.). Hertil kommer en udførlig kilde- og litteraturfortegnelse, personregister og stedregister.

Bogen er på godt og ondt præget af, at være skrevet af en erfaren bladmand. Der er således mange korte kapitler og afsnit med ofte præcise overskrifter som »Folk i Stege foretrak agerbruget« eller »Skipperne var samtidig fiskere«, men antallet af inddelinger kan også gøre det vanskelig at bevare overblikket. For

eksempel har kapitlet Fiskende bønder på 13 sider 12 afsnit med overskrifter og dertil 11 illustrationer.

Der findes over 100 illustrationer i bogen, og da forfatteren også har meget at fortælle i ord, bevirker den usikre layout desværre flere steder, at det bliver vanskeligt at adskille brødtækt, billedtækt og de uddybende eksempler i margin. Som helhed er det dog en sjov og vederhæftig kulturhistorisk skildring, men den ville ikke være blevet mindre underholdende, hvis forfatteren havde lagt større vægt på de sidste 100 års udvikling.

Inspirationen til en synsvinkel kunne hentes i fiske-
riforeningsformand Karl Hansens forord: »Det er i øvrigt uhyre interessant at læse disse gamle skrifter, hvor man konstaterer, at problemerne for 100 år siden var meget lig problemerne i dag indenfor fiskerierhvervet.«

Hans Jeppesen

Jørgen Munch-Christensen: Blandt brave borgere i Vejle. Erindringsbilleder. Byhistorisk forlag, Vejle 1976. 277 s., ill., kr. 146, indb. 174.

Når man tager boghandler Jørgen Munch-Christensens erindringsbog i hånden, stiller man sig umiddelbart det spørgsmål, om der her er tale om en bog, der alene eller først og fremmest har bud til vejlensere? Eller bringer den skildringer og oplysninger, der også kan interessere dem, for hvem Vejle enten er en smukt beliggende station på den østjyske længdebane eller en irriterende flaskehals på hovedvej 10? Meget taler for at drage den første konklusion, ikke mindst bogens sidste kapitler, hvor forfatteren i stigende grad beretter, meget venligt, om vejleborgere indenfor de seneste årtier. Det er også fortrinsvis folk fra Vejle, der tælles op i personregisterets (god idé forøvrigt!) mere end 600 navne.

Men der er også stof af interesse for de, der ikke kan nikke genkendende til fotografierne og hvis erindring ikke sættes igang af de mange navne på tidligere og nuværende borgere i byen. Særlig i de første kapitler får man et godt indtryk af funktionær- og handelsstandsmiljøet fra slutningen af 30'erne og op til et sted i 50'erne, og indledningskapitlet »En meget ung mand kommer til Vejle« er på en gang charmerende fortalt og kan stå som en kommentar fra erindringen til miljøer tegnet af forfattere som Klitgaard, Leck Fischer og H. C. Branner. Også om besættelsesårene får Munch-Christensen berettet på en god måde, afdæmpet, men med træk både fra dagligdagen og den aktive modstandskamp, som forfatteren tog del i. Man hører også om »opgøret« efter befrielsen – og om personlige tragedier i forbindelse med dette.

Jørgen Munch-Christensen har fra sine første år i Vejle været aktiv i byens kulturelle liv, hvor særlig litteraturen og musikken har haft hans interesse. Bemærkelsesværdig er i denne sammenhæng det portræt, han tegner af den beundrede Johs. V. Jensen,

der overfor den unge boghandler synes at have udvist større venlighed, været mindre tilknapet og bevidst barsk, end det var hans sædvane overfor de, der nærmede sig ham i hans senere år. Der berettes om musikbegivenheder og litteraturaftener i byen fra besættelsen og frem til de seneste år, og Munch-Christensens bog bliver på dette felt til en art fortsættelse af de erindringer, Jørgen Hæstrup gav om musiklivet i en anden jysk by, Viborg, fra århundredskiftet og frem til 1920'erne, se (Fortid og Nutid XXVII s. 140).

Titlen er velvalgt, viser det sig, når man har gennemlæst bogen. Vejle er centrum for skildringen, og tillægsordet »brave« er karakteristisk for forfatterens holdning til begivenheder og personer. Det forhindrer ikke, at mindre flatterende tildragelser eller personer forbigås, og man mærker sig her den »sete« skildring af en falleret overklassesøn på pensionatet i de unge år (s. 26 ff.). Men grundstemningen er velvillig. Og der er blandt byens »borgere«, vi befinder os. Samarbejdet med folk fra arbejderbevægelsen under besættelsen er tydeligvis bestemt af omstændighederne, og opmærksomheden koncentrerer sig gennemgående om byens handlende, dens liberale erhvervsudøvere og de personer, der tog del i de kulturelle aktiviteter. Dette er ikke ment som en kritik af bogen, det er den verden Munch-Christensen har befundet sig – og tilsyneladende befundet sig ganske godt – i, og som han hermed har tegnet et billede af.

Claus Bjørn

Flemming Svejstrup (red.): Social forandring i Vestjylland Bd. 1–2. Sydjysk universitetsforlag. I alt 451 s., 50,00 kr.

I 1970 besluttede folkettinget, at Danmarks 6. universitet skulle placeres i Esbjerg-Ribeområdet. Esbjerg by og Ribe Amt vedtog så småt at starte universitetscenteret selv, i det håb, at staten ville træde til med bevilgninger fra 1974. Blandt de projekter, der påbegyndtes, var det såkaldte projekt 1 om social forandring i Vestjylland, særligt med henblik på arbejdsmarkedsproblemer. Til projektet knyttedes 10 samfundsforskere med forskellig faglig baggrund (fx. sociologi, jura, psykologi, socialrådgiver, økonom).

Projekt 1 har været gennemført i perioden juli 1972 til august 1975, og resultatet må imødeses med interesse: For det første, fordi det er et eksempel på et tværfagligt samarbejde, en arbejdsform, der i stadig højere grad vinder indpas i undervisningsplanerne på alle niveauer i det danske undervisningssystem. For det andet, fordi de ansatte forskere ikke har haft den undervisningsforpligtelse, der påhviler de øvrige danske universitetsansatte. Man kan derfor her få en idé om, hvor meget forskning der kan præsteres af rene »forskere«. Sidst, men ikke mindst, fordi forskningens målformulering har været af en anden art, end man sædvanligvis ser det ved de traditionelle universitetscentre. I marts 1972 afholdtes en »igang sætningsskonference«, med deltagelse såvel fra lokalt

hold som af ansøgere til de opslåede stillinger. Her fremlagdes en række projektforslag, som blev gennemdiskuteret, præciseret og indsnævret, således at ideerne gradvist udformedes til delprojekter, der var var praktisk mulige at gennemføre. Som emne for delprojekterne udvalgte en række målgrupper (fx. fiskere i Esbjerg), og *undersøgelsesresultaterne skulle søges formuleret på en sådan måde, at de ville kunne anvendes af disse målgrupper.*

Den foreliggende bog indeholder ikke de egentlige forskningsresultater, men skal blot give et indtryk af den udførte forskning. Foruden en indledning om projektet og en artikel om »projekt 1 som tværfagligt forskningsprojekt« præsenteres otte artikler, der hver belyser et af delprojekterne. De enkelte forskningsrapporter er dels udgivet af Sydvestjysk universitetsforlag dels af andre forlag, etablerede såvelsom alternative.

Fælles for alle bidragene er, at de behandler arbejdsmarkedsproblemer. Da det hurtigt blev klart, at det ville være uoverkommeligt at behandle hele regionen udførligt, udvalgte man tre kommuner: Esbjerg, Varde og Egvad. Delprojekterne har så alle fokuseret på disse kommuner, idet man i videst muligt omfang har draget sammenligninger med hele det Sydvestjyske område og resten af landet. Esbjerg er valgt dels fordi centeret lå her – jvf. målformuleringen, dels som repræsentant for en stærk urbaniseret og industrialiseret kommune. Egvad er et eksempel på en landbrugskommune med nogen industri, og Varde repræsenterer en kommunetype mellem disse yderpunkter.

De emner, der gøres til genstand for undersøgelse er følgende: Tre kommuner – tre erhvervsstrukturer (Søren Villadsen, Jens Larsen og Ole B. Rasmussen), Hvem bliver førtidspensionerede? (Lone Scoccozza), Om arbejdskonflikter, fagforeningsdiplomati og klassekamp (Jørgen Jepsen), Kampen mod lønarbejdet – drømmen om familiebruget (Bodil Bjerring om husmandsbevægelsen), Fiskeriets udvikling i Esbjerg – fra fællesskab til konflikt (Gitte Haslebo), Fra skole til erhverv – de unges videreuddannelses- og erhvervsituation (Flemming Svejstrup), En beskrivelse af 4 vestjyske fagforeninger set i lyset af de senere års debat om fagbevægelsen (Erik Christensen), En undersøgelse af arbejdsmiljøet på tre større jernindustrielle virksomheder i Sydvestjylland, beliggende i forskelligt industrialiserede områder (Henning Tjørnehøj).

I artiklen om den tværfaglige forskning opstilles der en model, der giver fire forslag til, hvorledes tværfaglig forskning kan udføres. At denne samarbejdsform er stærkt personligt belastende, antydes diskret: »Arbejdsdelingen inden for projektet har været stærkt præget af den manglende fælles teoretiske arbejds-

ramme.« . . . »Selvom visse udenforstående grupper og personer har påstået, at forskningsmedarbejderne ved projekt 1 var ensidigt ventstreeorienterede – må det konstateres, at der har været tale om en meget forskellig videnskabsteoretisk og politisk samfundsopfattelse blandt projekt 1-medarbejderne«. Der konkluderes, at projekt 1 ikke nåede frem til egentlig tværvideenskabelig forskning, man har inden for en fælles arbejdsramme arbejdet med delprojekter. Artiklen afsluttes med den konstruktive løsning, at man ved fremtidige tværfaglige projekter kunne lade grupper *ansøge kollektivt*, således at man på forhånd kan tilstræbe og opnå en vis videnskabsteoretisk homogenitet.

Med hensyn til brugsværdien af den udførte forskning for målgrupperne, er den forskellig for de forskellige artikler. Bedst skønnes dette formål at være lykkedes for Lone Scoccozza, Jørgen Jepsen, Bodil Bjerring og Gitte Hasselbo. Af Lone Scoccozzas bidrag fremgår, at en person med 7 års skolegang eller derunder, beskæftiget i industrien ved ufaglært arbejde, med større sandsynlighed vil være blandt ansøgerne til førtidspensionering, end andre. Undersøgelsen vækker betydelig eftertanke, og ville være god læsning for politikere. Bidragene om fiskeriets udvikling i Esbjerg og om husmændene, er dygtigt sat ind i en økonomisk/politisk sammenhæng, og artiklen om arbejdskonflikter, hvor man følger formanden for SID, afd. T i Esbjerg i et halvt år, er spændende læsning. Artiklerne er levendegjort ved gengivelse af interview-uddrag.

For en del af de øvrige bidrag gælder, at de fremtræder i en mere traditionel akademisk form, og nok er mindre brugsvendige. Henning Tjørnehøjs interviewundersøgelse om arbejdsmiljøet på tre jernindustrielle virksomheder er i og for sig interessant og nok også anvendelig for målgruppen, men den måde spørgsmålene er gengivet på virker irriterende. Man savner den originale spørgsmålsformulering. Fx. skal den interviewede tage stilling til spørgsmålet om sikkerhedsrepræsentantens arbejde. I tabel 11 er så opgivet, hvor mange, der har svaret »nogenlunde tilfreds« og hvor mange »utilfreds«. Og man spørger sig selv, om der ingen tilfredse var, eller om der ikke i spørgsmålene var mulighed for at svare »tilfreds«. Dette fremgår ikke af artiklen, og denne indvending går næsten på samtlige gengivne spørgsmål.

Projekt 1 er nu afsluttet, staten trådte ikke til med bevillinger fra 1974, og de 9 af de 10 forskere er ikke mere ansat ved Esbjerg Universitetscenter. De præsenterede smagsprøver er af en så samfundsrelevant karakter, at man må beklage, at det ikke har været muligt at skaffe bevillinger til en fortsættelse. Politikerne burde være de første til at indse det.

Helle Asgaard